

THEODOSIANI

LIBRI XVI

CVM CONSTITVTIONIBVS SIRMUNDIANIS

EDIDIT

ADSVMPTO APPARATV P. KRVEGERI

TH. MOMMSEN

VOLVMINIS I PARS PRIOR

PROLEGOMENA

EDITIO SECVNDA LVCIS OPE EXPRESSA

BEROLINI MCMLIV

APUD WEIDMANNOS

CONSPECTVS SVBSIDIORVM AD THEODOSIANVM ADHIBITORVM

- A* = Ambrosianus C 29 inf. (Theod. integri pars cum Brev. decurt.) p. LXXXIII. LXXXVII. CXXXIII.
- B* = Wallersteinensis (Brev. int. ad 9, 9, 1) p. LXXII. CXXXIV.
- C* = Murbacensis deperditi apographum Basileense C. III, 1 (Brev. int. inde a 2, 25, 1) p. LXXXIII. CXXXV.
- D* = Parisinus 12445 = Sangermanensis 366 (Theod. int. l. XVI et Brev. excerpta) p. LXXXVIII. XC. Marginalia ex *V* p. XLV.
- E* = Eporediensis 35 (Brev. int. inde a 2, 8, 1 et Theod. int. l. XVI) p. LXVII. LXXXVII. XC. CXXXIV.
- *E* = Rosnyanus + Parisinus 4406 f. 1—56 (descriptus ex *E*) p. LXVIII. CXV.
- F* = Pithoeanus deperditus (Brev. int.) non collatus totus. p. LXXIX. LXXXV. CXXXV. CXXXVII.
- G* = Gothanus fol. n. 84 (Brev. int.) p. LXXII. CXXXIV.
- H* = Hispanus Legionensis rescriptus (Brev. int.) p. LXX. CXXXIII.
- K* = Parisinus *nouv. acq. Lat.* 1631 = Aurelianensis (Brev. int. inde a 3, 1, 5) non collatus totus. p. LXXXVIII. CXXXV. CXXXVII.
- L* = Parisinus 4403 (Brev. int. et epitome libri XVI) p. LXXVII. XCI. CXXII. CXXXV. CXXXVI.
- M* = Monacensis 22501 (Brev. int.) p. LXXV. CXXXV. CXXXVI.
- N* = Parisinus 4404 (Brev. int.) p. LXXI. CXXXIII. Eius Alariciana p. XXXII.
- N** = Berolinensis Savignianus n. 1 (Brev. decurt.) p. XCVI.
- O* = Oxoniensis Bodleianus Seldenianus B 16 (Brev. int. et Theod. int. l. XVI) p. LXV. LXXXVII. XC. CXXXII.
- P* = Berolinensis Phillippsianus 1761 (Brev. int. inde a 1, 34, 3) p. LXXV. CXXXV. CXXXVI.
- Q* = Lugdunensis 303 (Brev. int. inde a 3, 16, 1 adiectis scholiis) non collatus totus. p. LXXIX. CXXXV. CXXXVII.
- R* = Parisinus 9643 (Theod. int. l. VI. VII. VIII) p. XLII—XLIV. — Quae deficiunt marginibus exesis, exhibentur inter parentheses (), ita ut indicatur in subscriptis. — Orthographiam libri primarii retinui ad leges easdem, quas secutus sum in *V*. — Compendia potiora similiter retinui.
- S* = Parisinus 4405 (Brev. int.) p. LXXVI. CXXXV. CXXXVI. Eius Alariciana p. XXXII.
- T* = Taurinensis *a* II, 2 rescriptus (Theod. int. fragmenta) p. XXXIX—XLII. — Quae deficiunt in codice servata alibi, non distincta sunt nisi ex certa causa. — Orthographica codicis inter bonos non optimi raro adnotantur.
- V* cum scholiis suis = Vaticanus reginae 886 (Theod. int. l. VIII—XVI) p. XLIV—LVII. — Orthographiam libri primarii ita retinui, ut ambigua, qualia sunt in vocabulis compositis *con-* et *com-*, *in-* et *im-*, sprete constantia ad codicem formarentur, mendosa, etiam ubi in erroribus librarius sibi constat, ut sunt *aeclesia*, *heresis*, *Acyndinus*, *Arintheus*, in apparatu adnotarentur. — Compendia communia, ut sunt *g.* = *que*, *b.* = *bus*, non retinui; retinui quae sunt huic generi librorum propria, maxime in inscriptionibus et subscriptionibus, soluta tamen ad hoc exemplum *p(raesfectus) p(raetor)io*, ubi in codice est *ppo*.
- W* = Vaticanus 5766 cum fol. tribus Taurinensibus rescriptus (Theod. int. l. XIII. XV. XVI fragmenta) p. LVIII. — Quae deficiunt in codice servata alibi, non distincta sunt nisi ex certa causa. — Orthographica raro adnotavi.
- X* = Eporediensis 36 (Brev. int.) non collatus totus. p. LXXIV. CXXXV.
- Y* = Berolinensis Phillippsianus 1741 (Theod. int. l. XVI et Brev. excerpta) p. LXXXVIII. XC. Marginalia ex *V* p. XLIV.

- 14 = Montispessulanus 84 (Brev. int.) p. LXXXI
 16 = Vaticanus reginae 1128 (Brev. int.) p. LXXX
 17 = Vaticanus Ottobonianus 2225 (Brev. int.) p. LXXXI
- } collati ad solos locos speciminis
 causa selectos (v. p. LXV), ubi in
 subscriptis nominantur.

Aegidiana epitome p. C. CVII. Codices eius adhibiti ad Alaricianam p. XXXII.

Ambrosianus A 46 inf. (epit. Aeg.) p. CI.

Ambrosianus C 276 inf. (Brev. decurt.) p. XCV.

Appendix Breviarii I (Krueger p. 253—259) p. LXXXIII.

Appendix Breviarii II (Krueger p. 260—263) p. LXXXIII.

Basileensis C. III, 1 (varia) p. XCV.

Bernensis 263 (Brev. decurt.) p. XCV.

Berolinensis Lat. fol. 270 (varia) p. CII.

Berolinensis Lat. quart. 150 (Brev. decurt.) p. XCVI.

Berolinensis Phillippsianus 1745 p. LXII.

Berolinensis Savignianus vide supra *N**.

Clermont-Ferrand 201 (Brev. decurt.) p. XCVI.

Consultatio veteris iurisconsulti p. CIV.

Cuiaciana p. CV. CVII—CXVI.

Curiensis epitome p. CII.

Fuldensis D I (epitome) p. C.

Gothofrediana p. CXVI.

Gromatici scriptores p. LIX.

Guelferbytana epitome p. CII.

Haeneliana p. CXVII.

Halberstadiensis rescriptus (Th. integri fragmenta) p. LVII.

Hincmariana excerpta p. LXXXIX.

Holkhamensis 210 (epit. Aeg.) p. CI.

Iust. = Iustinianus codex ad ed. Kruegeri maiorem a. 1877 p. LIX. CXXIV. Quae habet diversa a Theodosiano, exhibentur bipertito: lectio Iustiniana ubi aut referri potest ad ipsum Theodosiani archetypum aut ad mutationes a Iustiniani iuris peritis consulto factas, ad marginem collocata est; contra minora ad librios magis referenda inserui apparatusui meo, cavens ita, potiora aut vera aut certe notatu digna ne intra variarum lectionum sordes laterent. Codices a Kruegero adhibitos secundum eundem (l. l. p. LX sqq.) allegavi retentis inter parentheses () vocabulo *Iust.* subiunctas signis ab eo usurpatis, inter quae haec potissimum inveniuntur.

C = Casinas 49.

D = Darmstadiensis 2000.

I = Vindobonensis 2130 ad l. X. XI. XII.

K = Parisinus 4537 ad l. X. XI. XII.

L = Parisinus 4516.

N = Parisinus 16910.

O = Oxoniensis Bodleianus 3361 ad l. X. XI. XII.

P = Pistoriensis 66.

R = Berolinensis 273.

S = Summa Perusina.

T = Berolinensis 272.

V = Veronensis LXII rescriptus saec. VI/VII.

W = Vaticanus 1427.

X = Oxoniensis Oriensis A. 2. 7 ad libros XI. XII.

Hal. = Haloandri editio a. 1530.

Rubricae Iustiniani codicis collatae cum Theodosianis p. XIII—XXVII.

Leges Germanorum p. LX. LXI.

Leidensis Voss. quart. 47 (Brev. decurt.) p. XCVI.

Monachi epitome p. CII. Eius Alaricianam p. XXXII.

Montispessulanus 136 (Brev. decurt.) p. XCVI.

Murbacensis p. LXXIII. CXXXV.

Parisinus 4403 A (Brev. decurt.) p. XCVII.

Parisinus 4406 f. 1—56 p. LXVIII. CXV.

f. 57—59 p. LXXVIII.

f. 60—67 p. XCIX.

f. 68 p. XCVIII.

f. 69—72 titulus de incestis nuptiis (vide ed. ad rubr. 3, 12) aliaque minora (Haenel Brev. p. LIII).

- Parisinus 4408 (Brev. decurt.) p. XCVII.
 Parisinus 4409 (Brev. decurt.) p. XCVII.
 Parisinus 4410 adiuncto folio nunc Parisini 4406 f. 68 (Brev. decurt.) p. XCVIII.
 Parisinus 4411 (Brev. decurt.) p. XCVIII.
 Parisinus 4412 (Brev. decurt.) p. LXXXV. XCVIII.
 Parisinus 4413 (Brev. decurt.) p. LXXXV. XCVIII.
 Parisinus 4414 (Brev. decurt.) p. XCVIII.
 Parisinus 4415 (Brev. decurt.) p. XCIX.
 Parisinus 9652 + 4406 f. 60—67 (Brev. decurt.) p. XCIX.
 Parisinus 9653 (Brev. decurt.) p. XCIX.
 Parisinus 10753 (epitome) p. LXXXIX. CL.
 Parisinus 12161 f. 65/66. 79/80. 71/72. 73/74 rescripta p. LXV.
 Pithoeana excerpta *Réserve F²* p. CIX—CXVI.
 Réserve F³ p. CIX.
 Réserve F⁴ p. LXXIX. LXXXV. CXXXV. CXXXVII.
 Sangallensis 731 (Brev. decurt.) p. XCIX.
 Solmsianus (excerpta ex V) p. LVII.
 Varsoviensis n. 480 (Brev. decurt.) p. XCIX.
 Vaticanus reginae 520 p. LXIV. LXXXVI.
 Vaticanus reginae 857 (Brev. decurt.) p. C.
 Vaticanus reginae 1023 (Brev. decurt.) p. LXXXV. C.
 Vaticanus reginae 1048 (Brev. decurt.) p. C.
 Vaticanus reginae 1050 (Brev. decurt.) p. C.
om. nota ubi apponitur, refertur ad solum vocabulum proxime praecedens, nisi plura repetuntur, id quod maxime retinendum est in apparatu ad subscriptiones pertinentes. Exempli causa *ii caes. (om.)* significat solum vocabulum *caes.* desiderari; ubi etiam *ii* desideratur, scribitur aut *ii (om.) caes. (om.)* aut *ii caes. (ii caes. om.)*
 orthographica minora passim suppressa sunt in apparatu. Exempli causa ubi scribitur *praescribere* legi in codicibus pluribus, his item continentur *ii* qui habent *pre-scribere*.

CONSPECTVS SVBSIDIORVM AD SIRMUNDIANAS ADHIBITORVM

- A* = Ambros. C 29 inf. (rubricae const. 5 et 7) p. CCCLXXIX (cf. supra p. VI).
D = Parisinus 12445 (const. 1—7) p. CCCLXXIX (cf. supra p. VI).
E = Eporediensis 35 (const. 1—3) p. CCCLXXIX (cf. supra p. VI).
O = Oxoniensis Bodleianus Seldenianus B 16 (const. 1—3. 5—7) p. CCCLXXIX (cf. supra p. VI).
W = Stuttgartensis 113 (const. 1) p. CCCLXXX.
Y = Berolinensis Phillippsianus 1741 (const. 1—7) p. CCCLXXIX (cf. supra p. VI).
Z = Berolinensis Phillippsianus 1745 (const. 1—16) p. CCCLXXVIII (cf. supra p. VII).
Bellov. = Parisinus 9652 p. CCCLXXIX (cf. supra p. VIII).
Berol. = Berolinensis lat. f. 270 p. CCCLXXIX (cf. supra p. VII).
 Benedictus Levita p. CCCLXXIX. | Parisinus 1452 (descriptus ex *Z*) p. CCCLXXIX.
 Florus (descriptus ex *Z*) p. CCCLXXVIII. | Parisinus 10753 (epitome) p. CCCLXXIX (cf. supra p. VIII).
 Hinemarus p. CCCLXXIX (cf. supra p. VII). | Parisinus 12097 p. CCCLXXIX.
 Leidensis Voss. quart. 119 p. CCCLXXIX.

CAPVT SECVNDVM. THEODOSIANI INTEGRI CODICES.

Theodosianus non integer ad nos pervenit. Librorum quinque primorum epitome Alariciana quamquam saeculo XVIII aucta est praeter minora quaedam maxime ope codicum duorum Taurinensis rescripti (*T*) et Ambrosiani (*A*), adhuc admodum imperfecti sunt. Quanta pars perierit, duplici computatione aliquatenus potest determinari. Codicem laudatum Taurinensem cum infra demonstretur ea quae in Theodosiano legebantur ante 6, 4, 34 habuisse in foliis 171 sive in paginis 342 versuum 39, litterarum in versibus singulis c. 50, efficiuntur ita litterae c. 666 900. Codicem Parisinum *R* cum item infra demonstretur ea quae in Theodosiano legebantur ante 6, 2, 1 habuisse in foliis 256 sive in paginis 512 versuum 30, litterarum in singulis versibus c. 40, efficiuntur ita litterae c. 614 440 et addita parte quae extat 6, 2, 1—6, 4, 34 litterarum c. 22 640 litterae c. 637 000. Consentiant igitur computationes duae eatenus, quatenus in tanta elementorum ambiguitate expectari potest. Ex hac parte Theodosiani, scilicet ad 6, 4, 34, quae hodie supersunt, secundum computationem rudi opera factam (accuratiorem in talibus nemo requirit) perveniunt ad litteras c. 252 720. Itaque ex quinque libris duae fere partes desiderantur. — Libri undecim posteriores integri fere sunt; hiant enim quinque locis solis, scilicet ex sexto libro excederunt primus titulus *de dignitatibus* ut videtur, totus et secundi *de senatoria dignitate* constitutiones primae undecim; item tituli quarti de praetoribus et *quaestoribus* constitutiones quae interpositae fuerunt inter 33 et extremam; item extremi tricesimi octavi pars extrema; ex octavo libro tituli decimi quinti *de his quae administrantibus* constitutiones priores; denique in fine eiusdem libri tituli plures, qui accuratius determinari non possunt.

Servavit nobis Theodosianum Gallia. Codices partes particulasve eius habentes Gallicae originis fere omnes sunt et potissimum Lugdunenses, quaeque de iis dicenda sunt, recte ordiemur a loco (cuius admonuit Ludovicus Traube) Heirici Autissiodorensis monachi saec. IX exeuntis¹⁾: 'ea tempestate' (loquitur de Germano episcopo mortuo a. 448) 'Lugdunensium civitas prima ac praecipua Galliarum professione quoque scientiae artium-que disciplina inter omnes extulerat caput. Offensa namque sapientia . . . praeceptorum inopia intercedente priorumque studiis paene collapsis huius nostrae exitialiter perosa regionis Lugduni sibi aliquamdiu familiare consistorium collocavit. Ibi quas dicunt 'disciplinarum liberalium peritia quasque ordine currere hoc tempore fabula tantum est, 'eo usque convaluit, ut quantum ad scholas publicum appellaretur citramarini orbis gymnasium'. Scilicet ut infra explanabitur, ex duobus Theodosiani integri libris primariis alter (hodie Parisinus 9643), qui solus servavit l. VI. VII. VIII, primum innotuit c. a. 1559 apud Stephanum Charpinum sacerdotem Lugdunensem, alter (Vaticanus reg. 886), cui debentur ex parte maiore l. IX—XVI, quamquam eius proprium domicilium vetustum ignoratur, certe originis est Gallicae. Codicem tertium (hodie Berol. Phillipps. 1745) qui solus servavit plenam syllogen quam dicimus Sirmondianam cum Theodosiano conexam auctamque excerptis ex Theodosiano integro, saec. VIII usurpavit Florus diaconus Lugdu-

¹⁾ MG. epistul. vol. 6 p. 125. Conferri iubet Traubius epistolam Lupi abbatis Ferrariensis (l. c. p. 102) scriptam a. 860: 'noveritis monachum et discipulum meum Ad[onem] . . . quorundam invidiosorum vitasse insidias et . . . discendi studio et quietis amore in urbe Lugdunensium constitisse'.

nensis fuitque is liber ecclesiae Lugdunensis antequam factus est Claromontanus. Etiam brevii Alariciani codices duo non virtute, sed aetate primarii, alter hodie Berolinensis Phillippsianus 1761, alter olim Wirceburgensis, iam Monacensis 22501 ad eandem originem iure revocabuntur; priori enim inscriptum est *e(cclesiae) Lugd(unensis)*, posterior eius gemellus ex eadem schola proficiscatur necesse est.

Quinque exemplarium Theodosiani integri partes plus minus amplae ad nos pervenerunt; ea sunt haec: Taurinense (*T*) habens fragmenta et ex praemissis et ex libris omnibus exceptis tribus (VII. XII. XV); Parisinum 9643 (*R*) habens libros tres VI. VII. VIII fere integros; Vaticanum reginae 886 (*V*) habens integros fere libros VIII—XVI; Halberstadiense habens lacinias pertinentes ad I. XII. XIII; Vaticanum 5766 adiunctis foliis tribus Taurinensibus (*W*) partes habens librorum trium postremorum. Hoc ordine iam enarrabuntur; sed quae inter ea conexio obtineat quamque fidem mereantur, de ea re si qua dici possunt, ea in capite octavo de crisi librorum scriptorum collocabuntur. De orthographicis, item de compendiis quae dicenda sunt, infra capite nono composuimus.

Taurinensis bibliothecae publicae codex, signatus a II, 2 (= Haenel 1), quin fuerit *T* olim Bobiensis monasterii, dubium non est, quamquam coniectura sola id enuntiavit Peyron (Ciceronis orat. 1824 p. XXVIII) nec reperitur in catalogo codicum a. 1461.¹⁾ Scriptura posterior saeculi VII vel VIII continuit Iulii Valerii Polemii rerum gestarum Alexandri Macedonis libros tres, quorum editor postremus (Lipsiae 1888) Bernardus Kuebler hoc codice, quatenus Valeriana adhuc legi possunt (venena enim adhibita ad textum priorem resciscitandum delerunt magna ex parte posteriorem) diligentissime usus est. Quaterniones Valeriani I. II. III. IIII. V. VI. VIII (septimus periit totus) non integri formae octonariae effecti sunt ex foliis formae quaternariae quadraginta tribus, quorum quaedam adhibita sunt dimidiata, reliqua resectis marginibus mutilata. Eorum undetriginta²⁾ repperit Amadeus Peyron ediditque modo (scilicet in foliis infra enumeratis 1. 2. 5. 7—16. 17^a) codicem exemplatus, modo varia lectione ad editionem Gothofredi enotata a. 1823 in actis academiae Taurinensis (*memorie dell'Accademia di Torino, classe di scienze* vol. 23 p. 137—330). Quattuordecim reliqua (scilicet ea, quibus infra in elencho litteram *V* praescripsimus) casu quodam seposita a Peyrono anno 1836 repperit Carolus Baudi a Vesme et tam haec quam antea nota diligentissime et peritissime recognovit. Apographis his et ipse usus est in editione inchoata, quae pervenit ad Th. 4, 22, 4, et qua erat liberalitate omnia descripta communicavit primum cum Haenelio, deinde cum Paulo Kruegero operis nostri socio. Hic deinde folia tria et quadraginta, quae paucis locis exceptis, exceptis item rubricis plerisque utpote minio scriptis, recte et plene leguntur, Krueger recognita a. 1868 et denuo a. 1878 ad ipsum codicem egregie expressit a. 1879 in actis maioribus academiae Berolinensis (*philologische und historische Abhandlungen der K. Akademie der Wissenschaften zu Berlin* a. 1879: 'codicis Theodosiani fragmenta Taurinensia'). Scripturae specimen et Vesmius addidit (fol. 6 et 7) et dederunt (fol. 2^v) photographice factum Zangemeister et Wattenbach exemplorum codicum Latinorum tabula 25. — Paginae pleraeque sunt versuum 39 (f. 37. 38 sunt versuum 40, f. 1 versuum 42; minerem numerum quaedam habent propterea quod in iis libri finiunt vel incipiunt tituli), litterarum in singulis ad quinquagenas, quem numerum raro excedunt. — Scriptum esse a librariis duobus, ab altero folia 1—28. 39—43, reliqua 29—38 ab altero ex minutis quibusdam scripturae diversitatibus Kruegerus effecit; exempli causa *comes rei privatae* notatur a priore *C R P*, a posteriore *CRP*. — Emendavit librum praeter ipsum librarium corrector diversus, nec desunt loci, ut dicetur capite octavo, ubi prior lectio praefenda est posteriori.

Corpori Theodosiani praemissus fuit index titulorum, cuius in unius ex servatis hodie foliis (Kruegeri 43) pagina recta superest pars extrema cum subscriptione: [*expl.*] *tituli divi* (sic; vide supra p. XV) *Theodosiani: utere felix*; sequitur in eadem pagina et a manu eadem index imperatorum eorum, quorum constitutiones in corpus hoc receptae sunt, edi-

¹⁾ Originem voluminis Bobiensem confirmavit Patetta (in actis acad. Taur. minoribus vol. 36 a. 1901 p. 618 seq.) demonstrans scripturae posterioris, cuius ibi specimen dedit, proprietates redire in codicibus aliis certo Bobiensibus.

²⁾ Folium a Peyrono visum, quo continentur 14, 3, 5—14, 3, 13, deinde frustra indagatum postquam rursus repperit Patetta, apparuit non ad hunc codicem pertinere, sed ad alterum *W*.

tus a nobis in chronicorum minorum vol. III p. 412 et hic quoque (p. 26) repetitus. In versa pagina legitur a manu simili ei, quae ad constitutiones hic illic scholia adscripsit, *ordo principum Romanorum* ab Augusto ad Carum in fine mutilus, editus in chronicis modo citatis p. 413, alienus omnino a Theodosii corpore, sed qui ad tempora eius pervenire potuerit itaque utilitatem aliquam habere ad nuda eorum nomina quae praecedunt explicanda. Probabile est ordinem hunc imperatorum a voluminis correctore inter indicem titulorum et corpus ipsum interpositum esse neque adsentior Kruegero folium illud olim extremum codicis fuisse censi itaque rubricarum indicem in hoc codice ad finem reiectum esse. Gesta senatus non adfuisse probabile est. — Subscriptiones inscriptionesque librorum servatae sunt locis duobus:

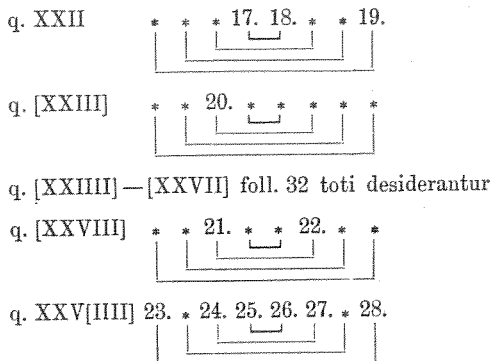
1. III/III (f. 7): Theod lib III exp inc | lib III feliciter

1. XVI (f. 42): [T]heod constitutionum lib XVI | utere felix: feliciter.

Paginis singulis versis rectisque per totum volumen superscriptum est fuitve:

(in versa) ψ Theod ψ | (in recta) ψ lib I ψ (et sic deinceps).

In rectae angulo superiore, intuenti a dextra, perscripti sunt numeri titulorum rubricarumve praemissa nota \bar{t} vel (semel in f. 29) $\bar{\tau}$: pertinentes et ad versam quae praecedit et ad hanc rectam, id quod optime apparet in f. 18 sic inscripto: \bar{t} VI \bar{t} VII \bar{t} VIII \bar{t} VIII; nos inscriptiones eas in foliorum elencho ad singula adscripsimus. — Praeterea numeri tam titulis praescripti fuerunt quam constitutionibus. — Quaternionum notae in foliis pertinentibus ad libros octo priores (in altera parte nullae adsunt) comparent in foliis extremis 10: X; — 14: X; — 19: XXII — 28: XXV; Ex hisce notis secundum ea quae in praefatione a Kruegero exposita sunt, missis foliis tam primis (quippe quae propter priorum librorum hiatus ad quaterniones suos redigi nequeant) quam postremis (quorum quaternionum restitutio utilitatem non haberet), cum singula folia huiusce codicis contineant litteras ad milia quaterna, media laterculi nostri 17–28 superesse apparet ex quaternionibus XXII–XXVIII sic:

His positionibus hiatus ambitus, quatenus determinari potest, in universum respondet; exempli gratia inter f. 18 et 19 quae exiderunt 6, 10, 3 ad 6, 22, 3 exaequant fere folia Taurinensia duo. — Inde a 6, 4, 34, a quo codicis folium hodie 17 incipit, cum corpus integrum fere supersit, id autem folium codicis integri fuerit 172, librorum quinque primorum hodie lacerorum ambitum qui fuit supra (p. XXXVIII) aliquatenus determinavimus.

Foliorum laterculus hic est retentis numeris Kruegerianis:

43 (V) index rubr. (inde a 16, 1) et imperatorum (p. 26).

1. 1, 1, 5 rei non (p. 28) . . . 1, 2, 3 iusque (p. 30).

2. 1, 5, 4 mp. constantinus (p. 36) . . . 1, 5, 14 anthemio cons. (p. 38).

3. (V) 1, 28, 1 mp. constantinus (p. 63) . . . 1, 29, 5 dat. iiii (p. 65).

4. (V) 1, 31, 1 tuis adnitentibus (p. 66) . . . 1, 32, 7 quynegio v. c. cons. (p. 68). —

In recta: t. **
t. **

5. 2, 8, 18 uel iudiciis (p. 87) . . . 2, 10, 3 honorarior (p. 92). — In recta: t. VIII.

6. (V) 3, 5, 3 *ntibus subueniri* (p. 134) 3, 5, 6 *donatis* (p. 135); [deest folii pars inferior]; item 3, 5, 7 *dumtaxat* (p. 136) 3, 5, 10 *et T[heod.] A. ad* (p. 136); [deest folii pars inferior].
7. 3, 30, 3 *uel curatore* (p. 163) 4 *in. inc. lib. iiii feliciter* (p. 166).
8. 4, 6, 2 *ri fecit* (p. 175) 4, 6, 7 *tamen cor* (p. 178).
9. 4, 8, 4 *uaxisset eorum* (p. 179) 4, 8, 6 *apud se es* (p. 183). — In recta: $\overline{\text{t. V}}$
10. 4, 12, 3 *ii hal. sept.* (p. 190) 4, 13, 9 *licentiae submo* (p. 194). — In recta: $\overline{\text{t. XIII}}$,
in versa extrema X
11. 5, 6, 2 *arbarorum* (p. 221) 5, 8, 1 *seruit* (p. 225). — In recta: $\overline{\text{t.}}$
12. [deest folii pars superior] 5, 11, 7 *eritis ueteranis* (p. 227) 5, 11, 9 *ea enim*
(p. 227); item [deest folii pars superior] 5, 11, 11 *ua . . . babuntur* (p. 228)
. . . . 5, 11, 12 *eadem ad s* (p. 228).
13. 5, 12, 1 *nentibus* (p. 228) 5, 13, 4 *postea minus* (p. 231). — In recta: $\overline{\text{t. XII}}$
14. 5, 14, 30 *um patrimoniale* (p. 231) 5, 14, 36 *iure fundo* (p. 233). — In recta:
 $\overline{\text{t. XIII}}$; in versa extrema: X
15. 5, 15, 14 *orum obligatione* (p. 233) 5, 15, 21 *dat. pr* (p. 235).
16. [deest folii pars superior] 5, 16, 29 *m officium* (p. 236) 5, 16, 32 *sacratissimum*
(p. 236); item [deest folii pars superior] 5, 16, 33 *us propositis* (p. 237)
5, 16, 35 *possessionib* (p. 237).
17. 6, 4, 34 *it praeiudicium* (p. 259) 6, 8, 1 p. 262, 1 *praetorianam* (p. 262, 1).
18. 6, 8, 1 *runt praefecturam* (p. 262, 1) 6, 10, 3 *cum consu* (p. 264). — In recta:
 $\overline{\text{t. VI}}$
 $\overline{\text{t. VII}}$
 $\overline{\text{t. VIII}}$
 $\overline{\text{t. VIII}}$
19. 6, 22, 3 *protinus* (p. 269) 6, 22, 8 *postferendum* (p. 271). — In recta: $\overline{\text{t. XI}}$,
in versa extrema: XXII .
20. (V) 6, 24, 8 *iti senatoria* (p. 275) 6, 26, 4 *ut int* (p. 277). — In recta: t. XXIII .
21. 8, 4, 12 *dat. xui k.* (p. 370) 8, 4, 22 *suus reddat* (p. 372).
22. 8, 5, 7 *illi qui dederit* (p. 377) 8, 5, 16 *quem maxim* (p. 379). — In recta: $\overline{\text{t. V}}$
23. (V) 8, 5, 33 *tarditas nulla* (p. 384) 8, 5, 39 *(S) yagrio cons.* (p. 386). — In recta: t. V
24. (V) 8, 5, 49 *itum ternos* (p. 389) 8, 5, 58 *publica fact* (p. 391).
25. [deest folii pars superior] 8, 5, 62 *nos* (p. 392) 8, 5, 65 *praesumptionibus* (p. 393);
item [deest folii pars superior] 8, 6, 1 *ex ho* (p. 394, 5) . . . 8, 7, 1 *ut pr* (p. 394, 2).
26. 8, 7, 1 *fficio sit* (p. 394, 2) 8, 7, 12 *censea* (p. 397, 3). — In recta: $\overline{\text{t. VI}}$
 t. VII
27. (V) 8, 7, 12 *nec quicquam* (p. 397, 4) 8, 7, 21 *pari diligent* (p. 400).
28. (V) 8, 8, 5 *decernimus* (p. 402) 8, 10, 2 *dat. iiii k.* (p. 405). — In recta: $\overline{\text{t.}}$, in
versa extrema: XXV
29. 9, 1, 11 *nisi subeat* (p. 433) 9, 1, 19 *mariniano cons.* (p. 438). — In recta: $\overline{\text{R}}$
30. 9, 10, 3 *olentiae* (p. 453) 9, 14, 3 *militibus uel* (p. 458).
31. (V) 9, 19, 4 *quo iudicis* (p. 469) 9, 21, 6 *fraturarios mai* (p. 473).
32. (V) [deest folii pars superior] 9, 21, 10 *solum fructum* (p. 474) 23, 1 *quo facilior*
(p. 475); item [deest folii pars superior] 9, 23, 2 *ii imp. arc.* (p. 475)
9, 24, 1 *coniunctionis d* (p. 476).
33. 9, 34, 6 *t inimicus* (p. 487) 9, 36, 1 *quisquis a* (p. 491).
34. 9, 42, 9 *tus qui eos* (p. 511) 9, 42, 15 *mixta su* (p. 514).
35. (V) 9, 43, 1 *ulla prauitate* (p. 517) 9, 45, 4 *intra temp* (p. 522). — In recta: $\overline{\text{t.}}$
36. (V) 10, 8, 1 *sue domum* (p. 536) 10, 9, 2 *habita hor* (p. 539).
37. 11, 7, 4 *is pe* (p. 586) 11, 7, 16 *religione* (p. 589, 11). Folium lacerum est et
ex parte evanidum.
38. 11, 7, 16 *debitoribus* (p. 589, 11) 11, 8, 3 *intellegerim* (p. 592).
39. 13, 11, 2 *nis uiris* (p. 766) 13, 11, 4 *suspendere lice* (p. 766) [deest folii pars in-
ferior]; item 13, 11, 5 *peraequatoris* (p. 767) 13, 11, 7 *cuius a* (p. 767)
[deest folii pars inferior].

40. 14, 3, 18 *np et euodio* (p. 767) . . . 14, 4, 2 *locorum et tam* (p. 779, 7).
 41. 14, 4, 2 *aetia danda* (p. 779, 7) . . . 14, 4, 5 *rom tim* (p. 781). In recta: t. IIII,
 quamquam debuit esse: T IIII
 T IIII
 42. (V) 16, 10, 24 *es cognoscant* (p. 905) . . . *utere felix feliciter* (subscriptio). Versa vacat.

Compendia in codice usitata orthographicaque ei propria enarrabuntur in capite nono.

In codice quae emendata sunt, pleraque certe veniunt ab ipso librario nec nisi uno loco (3, 30, 6, 3 *officiū* pro *officiis*) primitivam lectionem corruperunt.

Scholia in margine adscripta manu diversa, sed ni fallor aequali, et rara sunt et propter vocabula passim compendiata et marginis mutilationem a Kruegero ex parte relata tantummodo. Hoc apparet in aliis argumentum breviter significari, in aliis remitti ad constitutiones (compendium 3 passim apparet) similes alias Theodosiani ipsius, alias Gregoriani. Sunt autem haec:

ad 1, 2 rubr. *de diversis rescriptis*:

{ uni pū idultum
 secun? d(?)um exemplum
 { n graeg lib u

ad 2, 8, 26 (sequitur rubrica *de pactis et transactionibus*)

{ a i(?) ē i gnes fi
 { llo s p oro
 { pnes sup
 { t ōni
 { f ap sac gni
 { iii t o ultima
 { pando a ur
 { iib IIII enan
 { de pacto
 { ā

ad 3, 5, 10

{ ocŏ ia q ē et posterior
 { n (vel u) t i ŏ v

ad 4, 6, 5

gr? aeca c9 infra qu(?)ad(?)r(?)a(?)
 { o (vel m vel o) petit leg(?)it(?)u(?)r(?) in(?) l(?)i(?)b xu
 { e qua m(?)
 { ii

ad 9, 1, 15

accusari p(?)a(?)r(?) q. p

ad 9, 1, 19 fere ad verba *super conscientiam*:

{ don l r sei xreb an***
 { lem

ad 9, 20 rubr. *victum civiliter agere et criminaliter posse*

victus civiliter criml

ad 9, 24, 1 ad verba *quam . . . a postulationibus et testimoniis . . . antiqui penitus arcuerunt*

ñ mulieres testimonium
 dicere ñ posse

Folia Taurinensia non examinavi ipse, sed quidquid de hoc codice affertur, sumpsit ex editione Kruegeri facta peritissime et diligentissime. In codice recisa vel evanida facta apparatus noster, ubi alii libri textum integrum servarunt, iis locis tantummodo indicat, ubi id aliquam utilitatem habere videbatur.

R Parisinus 9643 (= Lugd. Haenelii) innotuit per Cuiacium, qui in ipso eo adscripsit 'hic legum codex vetustissimus nondum publicatus anno 1557'. Mentionem eius fecit publice in observationum libro quarto, cuius praefatio data est Valentiae Cavarum XV

k. Iul. a. 1559 (prodiit Lugduni, Destournes a. eodem), scribens librum eum 'hoc anno' sibi perlegendum dedisse Ludovicum Miraeum habentem eum Lugduni et editionem eius parantem. Ipse quoque Miraeus in praefatione ad Iulianum a. 1560¹⁾ ait propediem proditurum esse codicem Theodosianum integrum, quo promisso non stetit paulo post defunctus. Denique 'Myrei' appellari librum a Francisco Pithoeo circa a. 1584 infra videbimus. Proderunt quae in eo libro servata sunt primum a. 1566 in corporis Theodosiani editione Cuiaciana, in cuius praefatione editor ait libros VI. VII. VIII 'inventos et proditos esse a Stephano Charpino'. Hunc virum *prestre de la ville de Lyon* Ludovicus Jacob in recensu bibliothecarum²⁾ scribit bibliothecae suae catalogum edidisse Lugduni a. 1555 inscriptum 'studiosis tantum Lugdunensis ecclesiae fratribus' quem catalogum Parisini amici frustra quaesiverunt. Codicem num in eo recensuerit, ignoro; inventum esse in bibliotheca aliqua Lugdunensis vix dubium est.³⁾ Post Charpinum pervenit codex ad Franciscum Pithoeum et eius dono ad fratris filium Petrum Pithoeum, teste inscriptione libri hac: *hoc vetustissimum exemplar librorum VI. VII et VIII codicis Theodosiani, quo v. c. Iacobus Cuiacius in edendo eo libro usus est, dono mihi dedit v. c. Franciscus Pithoeus patruus anno 1620*. Apud Petrum Pithoeum codicem usurpavit Iacobus Gothofredus († 1653) eum passim memorans in editione post eius obitum publicata a. 1665. Hereditatis iure a Pithoeis delatus ad marchiones Rosny de Rosambo postquam apud eos diu latuit, auctione ab his partis codicum instituta, ut ducissam de Berry adiuvarent, in eo catalogo sub n. 2383 adiecta pictura indicatus emptus est a. 1837 a bibliotheca publica Parisina. — Cuius aetatis codex sit, ut in eius generis libris certis argumentis raro definiri potest, ita propter ea quae infra dicentur de proprietatibus litteraturae et orthographiae nihil obstat quominus adsignetur si non ipsi saeculo quinto, certe sequenti. Specimen scripturae dederunt praeter catalogum supra allegatum I. B. Silvestre *paléographie universelle* (Parisiis 1839) tab. 109; Augustus de Bastard *peintures et ornements des manuscrits* (tab. 4, quae tabula prodiit a. 1846; cf. de Bastardi opere *Neues Archiv* vol. 8 p. 452); Zangemeister et Wattenbach in exemplis supra p. XXXIX citatis (1876) tab. 25; Delisle *le cabinet des manuscrits de la Bibl. nationale* (Parisiis 1881) tab. 7; [Berthaud] *facsimiles de manuscrits . . . exposés dans la galerie Mazarine* (Parisiis 1901) tab. 11. — Codex, qui utrum gesta habuerit necne, non magis liquet quam utrum habuerit Theodosianum integrum an solos libros octo priores, hodie constat quaternionibus (cum ternione uno XLVI) XXXIII—XLVIII numeris extremo loco signatis. Incipit 6, 2, 12 in verbo *legata*. Perierunt folia quattuor, quat. XXXIV folium tertium (intercedunt 6, 4, 33 post verba *in prioribus praetoribus* quae sequebantur ad finem tituli); quat. XXXVIII folium sextum (perierunt in l. VI extremo quae sequebantur post tit. 38 l. 1 *non in aliquo* et libri septimi index); quat. XLVIII f. 1 (intercederunt 8, 15 rubrica et constitutiones post rubricam quae sequebantur aliquot) et f. 8; itaque abruptum est codex in eiusdem quaternionis f. 7 lacero. In eo enim non supersunt nisi fragmenta constitutionum 8, 18, 5. 6 ex antica et 8, 18, 7. 8 ex postica, verbum extremum hodie est 8, 18, 8, *12 [*ampl]ecten[da]*. Priores plura folia non habuerunt quam extant hodie; tam Cuiacius quam Gothofredus testantur codicem incepisse ab ipso verbo hodie primo et Gothofredus praeterea scribit codicem finire in vocabulo hodie postremo *amplenda*; ita enim adnotationem eius accipiendam esse dubitari non potest. Lacera quoque hodie folia pleniora quam nunc sunt neque Pithoeus habuit (nam adnotationes adscriptae ad exemplum ed. Cuiacianae a. 1566 quamquam non pauca habent sumpta ex hoc codice, ea, ut ostendit apparatus noster, quatenus certo intelleguntur omnes spectant

¹⁾ Praefatio ita finit: 'valete, Lugduni 1560 kal. Augusti ex officina Tornaesiana, e qua prodiit propediem deo favente codex Theodosianus integer una cum corpore iuris civilis pari integritate et diligentia restituto'. Editione Ausonii Vinetiana (1558) insertum est Miraei carmen datum ad *Stephanum Charpinum Ausonii poetae adsertorem*. Paulo post Miraeum obiisse colligitur, sicut admonuit Girardus, ex praefatione Tornaesiana ad Theophili versionem Institutionum repetita in editione Reitzii p. 1159.

²⁾ *Traité des plus belles bibliothèques publiques et particulières qui ont esté et qui sont a present dans le monde* Parisiis 1644 p. 666. Notitiam libri debeo Girardo. Conferri poterit de Charpino Niepce *les bibliothèques de Lyon* (Lyon 1876) p. 571 seq.

³⁾ Codicem Ausonii hodie Lugdunensem Vossianum Lat. fol. 111 teste praefatione Eliae Vineti Charpinus habuit inventum a. 1558 Lugduni in insulae Barbarae coenobii bibliotheca.

ad ea quae adhuc supersunt) neque Gothofredus. At Cuiacius tam prima duo folia q. XXXIII f. 1. 2 quam ultimum q. XLVIII f. 7 minus lacera vidit quam sunt hodie. Scilicet folii 1 cum recta continuerit constitutiones hodie numeratas 6, 2, 12, 13, versa constitutiones 6, 2, 13 fin. — 16, in margine superiore illic l. 12. l. 13 princ., hic l. 13 fin. l. 14 iidem hiatus apud Cuiacium cernuntur qui nunc sunt, sed l. 13 med. 15. 16 apud eum integrae fere decurrunt. Item in recta f. 2 imminutae fuerunt Cuiacii tempore l. 17. 18, integrae l. 19. 20; in versa mutilae l. 21. 22, integrae l. 23. 24. Denique in folio extremo constitutiones duae 8, 18, 5 et 8, 18, 8 (duae interpositae cum adsint in breviario, quid ex iis in hoc libro Cuiacius viderit, incertum est), pleniores leguntur apud Cuiacium quam hodie codex eas repraesentat. — Subscriptio libri VI et inscriptio VII cum perierint folio deperdito, acute apprehendit Vesmius in pagina quae praecedit vestigia eius minio umido effecta inverse expressa: *[explicit] liber [ui] incipit [liber vii]*. Praeterea subscriptio et inscriptio supersunt inter l. VII et VIII sic: *explicit liber VII | incipit liber VIII*. Superscriptionibus paginae rectae carent omnes, item versae excepta quat. XXXIII f. 2', ubi est *f. LIB f. VI f.*; sed fieri potest, ut margines olim latiores fuerint resectae a glutinatore posteriore. — Ad litteras quod attinet, adnotandum est inter maiusculas solitas aliquoties reperiri formas a et f (ut 8, 5, 20, 8 legitur *TERNOSSEDERE*). — Per totum volumen et maxime in libro sexto adustis marginibus exterioribus perierunt passim in paginis rectis litterae postremae quaeque, primae in paginis versis. Praeterea margines et fuligine obscuratae sunt et supplementis Cuiacii manu adscriptis non raro antiquae scripturae superpositis, denique remedio chemico coloris viridis sine ulla utilitate marginibus inducto. Ad dubitationes hinc ortas solvendas Cuiacii textus (cuius tamen lectiones potiores in apparatusu rettuli) parum confert, quamquam is librum tractavit minus corruptum, fluctuat enim inter lectionem et coniecturam. Exempli causa 6, 27, 16, 7 ad id quod remansit *tur* Cuiacius primum adscripsit *dona*, deinde vero supplemento reperto *frua*; item 6, 35, 10, 4 pro lectione *honoris*, quae quamquam litteris evanidis adhuc cernitur, adscripsit primum *muneris*, deinde *laboris*. Elementorum deperditorum numerus ut probabiliter determinetur, retinendum est singularum constitutionum primos versus eminere et una duabusve litteris longiores esse quam reliquos; item iustam diremptionem vocabulorum syllabariam paucis locis exceptis (de quibus videantur orthographica) a librario perito observatam esse. De hiatibus hisce minutis, qui ubi adsint editio declarat, ut certius iudicetur, cum eorum ratio alia in rectis sit, alia in versis, codicis paginas ad oram editionis adnotavi. In paginis versis mutilatis de numero litterarum adustarum vel obscuratarum raro dubitari potest; minus de eo constat in mutilatis rectis, quoniam librarius in versibus extremis passim litteris contignandis aut in marginem excurrens numerum auxit aut e contrario syllaba longiore sequente spatium quoddam vacuum reliquit. — Liber scriptus est eodem fere ductu (non recte ait Haenelius inde a q. 42 succedere librarium minus peritum; vere 7, 8, 16, 3 *vel parentes* scriptura mutatur) splendide omnino litteris pulchris et magnis in textu, maximis in rubricis, ubi tituli finiunt maioribus intervallis vacuis relictis. Pagina plena habet versus 30, versus litteras 40 ad 45. — Numerantur, ut supra (p. XIII) dixi, rubricae; constitutiones non numerantur excepta fortasse una 6, 2, 17. — De orthographia, quae est optima, dixi in capite nono. — Emendationem manus alienae antiquo tempore liber nullam subiit; quae correctae sunt vel adiectae etsi litteris gracilioribus scriptae esse solent, proficiscuntur ab ipso codicis scriptore. — Contulerunt librum post Cuiacium et Gothofredum Haenel (a. 1837), Baudi a Vesme (qui adeo apographum eius diligentissime confecit ab ipso exhibitum Kruegero, deinde ab eius filio benigne mihi transmissum), Paulus Krueger (a. 1869), nuperrime (a. 1899) ego. Hac nostra opera, maxime Baudii, antiquiorum errores non pauci sublatis sunt.

V Vaticanus reginae liber 886 (= Haenel 4), a quo in libris Theodosiani octo posterioribus praecipue et plerumque adeo solo pendemus, unde veniat, parum certum est. Faciunt si non ad originem, certe ad domicilium eius pristinum declarandum glossae marginales quaedam¹⁾ adscriptae ad libros duos gemellos saec. X ambo Berolinensem Phillippianum

¹⁾ Egi de iis in eph. Savignianae partis Rom. vol. 21 p. 385, sed destitutus tum notitia quae sufficeret codicis Parisini.

1741 = Y et Parisinum Lat. 12445 (= Sangerm. 366) = D, de quibus ipsis infra agetur. Glossae ipsis libris aetate fere pares, adscriptae ad constitutiones aliquot librorum quarti et noni excerptas ex Breviarii codice aliquo, ut luculenter prae se ferunt originem communem, ita invicem se explent. Proponuntur hoc loco plenae et coniunctae anteposita lectione codicis codicumve, ex Parisino libro me rogante exscriptae ab Omontio bonorum studiorum fautore insigni.

- D: 4, 18, 1, *1 cessit] in $\overline{\text{rēg}}$ 'cessit' (sic)
 D: 4, 18, 2, 4 communis partibus] in Dy 'communibus partibus', in $\overline{\text{rēg}}$ et $\overline{\text{intr}}$ 'communis partibus'
 D: 4, 19, 1, *8 (interpr. Alaric.) ordinamus ut non uelint] in $\overline{\text{rēg}}$ et in Dy 'ordinauimus quo non uelint'
 D: 4, 20, 3, 1 apud acta om.] $\overline{\text{intr}}$ et in Dy 'apud acta'
 D: 4, 22, 3, 4 erectus] $\overline{\text{intr}}$ 'euictus'
 D: 4, 22, 3, 6 liti euentum] in $\overline{\text{rēg}}$ 'lite'
 YD: 9, 1, 15, 3 euindicatis] in $\overline{\text{rēg}}$ et $\overline{\text{intr}}$ 'emendicatis'
 YD: 9, 1, 19, 8 custodiat] in $\overline{\text{rg}}$ et (et om. D) $\overline{\text{intr}}$ 'custodi.**' (in utroque libro margo exesus est), in Dy 'custodiae' (sic certe Y)
 Y: 9, 1, 19, *2 sponte fingenti] ad eam lectionem in Dyonisii adscriptum est intra versus, in $\overline{\text{rg}}$ et $\overline{\text{int}}$ 'supplicia fugienti commonitoriis sacreta (sic) mandatis fidem plenius abnegamus et cetera' in margine.

Adnotatorem duos codices adhibuisse ut a consuetudine philologorum saeculorum eorum nequaquam abhorret, ita paene sine exemplo est, quod eos nominatim appellat alterum 'Dyonisii', alterum ' $\overline{\text{rēg}}$ (vel $\overline{\text{rg}}$) et $\overline{\text{intr}}$ (vel $\overline{\text{int}}$)'. Illum probabile est pertinuisse ad sancti Dionysii prope Parisios monasterium et prope accessisse ad breuiarii librum primum Oxoniensem; certe 4, 18, 2 lectio *communibus partibus* praeter Dionysianum ex solo Oxoniensi enotata est. Magis memorabile est, quod ex altero codice lectio extremo loco enotata omnino derivata est ex Vaticano nostro; nam cum plena et vera lectio *supplicia fugienti sponte fingenti* non tradita sit nisi in solo palimpsesto Taurinensi, *sponte fingenti* habent Breviarii codices omnes, *supplicia fugienti* Vaticanus, in quo item redit error *secreta* pro *secreto*. Quam ob rem paene certum est compendium alterum accipiendum esse de codice *int(egr)o* et alterum adiectivum accipiendum esse de codice *reg(io)* probabile¹⁾, quamquam de bibliotheca regum Galliae per ea tempora documenta alia nulla habemus. Quod obstat reperiri in altero libro lectiones quasdam ex eodem codice derivatas et sine dubio ad Breviarium spectantes, inde quod modo observavimus non tollitur, sed statuendum erit extitisse exemplar descriptum partim ex Breviario, partim ex Vaticano. Similis igitur fuit codex deperditus regius (?) et integer, si recte compendia solvimus, codici saeculi X Solmsiani, quem infra p. LVI demonstrabimus descriptum esse ex ipso Vaticano, similis item alterius infra enarrandi Ambrosiani (A), quem qui scripsit contaminavit exemplaria duo, alterum Theodosiani integri mutilum, alterum plenum Breviarii. Inde non sine aliqua specie veri efficiemus Vaticanum librum ipsum saec. X adservatum fuisse alicubi in Gallia.

Innotuit liber per Iohannem Tilium Engolismensem. Is quae codex habet antea inedita primus publici iuris fecit a. 1549/1550, ipsum unde habuerit non indicavit, solummodo enuntians eum ad manus suas pervenisse; de Floriacensi bibliotheca eum prolatum esse, quae coniectura est Haenelii (praef. ad Theod. p. XXVII), nullo argumento defenditur. Post Tilium, ut ostendit adnotatio ei inscripta (*Alexander Pauli filius Petavii senator Parisiensis 1647*), venit ad Petavium, deinde cum reliquis Petavianis ad Christinam Sueciae reginam, mox cum eius suppellectile litteraria in Vaticanam, ubi cum diu latuisset, a. 1817 per Maium et Niebuhrium denuo in lucem protractus est.

Continentur continebanturve in codice quaterniones ternionesve numerati numeris Graecis unus et sexaginta²⁾, Theodosiani libri VIII posteriores a VIII ad XVI. Hiatum

¹⁾ De *Regensi* sive *Reiensi* oppido, hodie Riez (vide C. I. L. vol. XII p. 19) vix poterit cogitari.

²⁾ Codicis f. 440 finiens 16, 8, 22, *7 *temptaverit* extremum est quaternionis signati NΘ; itaque f. 448, in quo codex hodie finit, extremum fuit quaternionis LX.

unum maiorem in eum translatum esse ex archetypo, quaternione opinor eius uno deperdito, ostendit quod deficiunt ipso libro integro quae interposita sunt inter 16, 4, 6, 3 *reveren- tissimorum* et 16, 5, 15, *2 *habere*; minores quidam (ut 12, 1, 101. 13, 11, 2) utrum ex archetypo veniant an librarii culpa tribuendi sint, non liquet. Exciderunt quaternio sive ternio biniove primus, in quo rubricas perscriptas fuisse verisimile est, cum ipse liber nonus a principio integer sit; item quat. LVII folia duo extrema et quat. LVIII totus et quat. LVIII folia duo prima, in quibus interciderunt interposita inter 16, 5, 66, *4 *faciat* et 16, 8, 1, 3 *sectam*; denique quaternionis postremi folia continentia quae legebantur post 16, 10, 12, 17 *fisco*. — Transposita sunt folia quattuor quibus continentur 12, 1, 185, 1 *impp.* ad 12, 3, 2, *2 *percipiant* hodie numerata 269. 270. 271. 272, vere sic numeranda 272. 269. 270. 271. — Paginae habent constanter versus 25 litterarum c. 28—29. — Ad titulum et rubricas quod attinet, cum codicis folia et prima et postrema perierint, desiderantur item tam in- scriptio operis (nisi quod m. rec. in exordio voluminis legitur non *lex [Theo]dosiana*, ut visum est Haenelio, sed *lex Romana*) quam subscriptio. Inter libros priores quattuor a primo correctore interpositum est *Theodosiani lib. VIIII* (et sic deinceps) *expl* (vel *explic*) *inc* (vel *incip*) *lib. X* (et sic deinceps) *felic* (vel *feliciter*); ad finem tamen libri XII legitur tantummodo *expl Theodosiani XII* sequentis libri mentione praetermissa propter voluminis bipertitionem mox exponendam. In parte posteriore lib. XIII inscriptione caret; inter l. XIII et XIII legitur: *expl. lib. XIII, inc. lib. XIII*; inter l. XIII et XV: *lib. XIII expl., incip. lib. XV feliciter*; inter l. XV et XVI: *Fl* (sic) *Theod lib. XV expl., incip. lib. XVI*. — Praeterea singulis paginis in margine superiore superscriptus est numerus libri sic: LIB · VIII et sic deinceps, quamquam haec indicatio non raro desideratur margine resecto.

Rubricae littera R praeposita numerantur in eodem margine superiore dextrorsum: R XXVIII et sic perpetuo. Plures ubi in eadem pagina concurrunt, numeri hi pariter atque in Taurinensi cernuntur alter super alterum collocati. — In textu rubricis numeri sine littera praescribuntur, per l. XIII. XIII. XV suppleti ab emendatore, per l. XVI omitti non casu opinor, sed per hiatus antiquum numeris rubricarum archetypi a textu recedentibus. — Constitutionibus numeri adscripti sunt (vide supra p. XIII).

Liber exaratus est litteris semiuncialibus formae antiquioris, originis indicia certa nulla prae se ferens, ut tam in Italia scribi potuerit quam in Gallia. Pluribus locis (f. 23. 44. 97 cet.) quaedam in marginibus conscribilla sunt a manu posteriore litteris quas periti referunt ad tempora Merovingorum, id quod favet origini Gallicae. Scriptus est a librariis duobus, scilicet libri VIII—XII sive q. II—XXXVIII (cuius quattuor folia ultima cum numero ΛΘ excisa sunt utpote vacua) a priore, libri XIII—XVI sive q. XL ad finem a posteriore. Litteratura parum differt, orthographica quoque fere consentiunt, nisi quod librarius prior dat. *Trev.* (sic ad 12, 12, 6), posterior *Triv.* (sic 13, 1, 8 et deinceps), uterque constanter. Librarii quamquam Graecas litteras non minus pulchre exaraverunt quam Latinas, tamen constitutionem certe 9, 45, 4 non scriptam esse ab homine Graece docto evidenter apparet. Scilicet ea aetate eaque regione, ad quas codex pertinet, librarii recte instructi utriusque linguae iustam notitiam habuisse dubium non est, neque eam Gallicae codicis origini impedimento esse vel ex huius codicis constitutione 12, 3, 11 efficitur. — Ceterum ut de patria ita de aetate codicis iudicium ambiguum est, quamquam propter orthographiam adhuc incorruptam infra saec. VI extremum descendi non potest.

V^a V^b Veniamus ad codicis emendationes et additamenta. Praeter librarium ipsum, cuius emendationes solito more ita distinximus, ut scriptura a librario deleta sit V^a, ab eodem reposita V^b eamque solam lectionem adnotatio enuntiet, quae non est in textu, retractaverunt librum librarii duo ipsis scriptoribus aetate supparet et fortasse ad eandem officinam pertinentes, quorum alter, nobis V^{2*}, in textu pauca mutavit, sed plerisque constitutionibus summaria adscripsit, alter, nobis V², volumen totum, maxime vero libros V^{2*} VIII—XII emendavit et summariis illis quaedam adiecit. — Priori illi V^{2*} Schoellio iudice tribuendae sunt in libro nono emendationes hae, quas litterarum ductus et atramenti diversitas satis certo distinguit ab altero V²:

- 9, 1, 5, *1 patia V^1 , patientia V^{2*} (errore), spatia V^2 (recte)
 9, 1, 10, 1 prouincia] prouinciae
 9, 3, 2, 2 clautris] claustris
 9, 42, 8, 3 semissem] semissis (errore)

Saepius et certius manus eadem reperitur in libris posterioribus:

- 12, 1, 142, 1 uaecillare] uaccillare
 12, 1, 158, 1 plurima ordines] plurimos o.
 12, 1, 191, 3 cogniti] *Iust.*, cogni V^1 , cognitum V^{2*}
 12, 6, 26, 1 uini] binis (errore qui redit in scholio)
 12, 10 *rubr.* fugatur] fungatur
 12, 12, 1, 2 trebua] tribuo
 13, 1, 10, 6 exerdis argis] exerendis agris
 13, 1, 11, 2 mercatore spectat] mercatores sp.
 13, 1, 15, 2 fici] fisci
 13, 3, 15, 2 libata] inlibata
 13, 5, 7, 5 ius] eius
 13, 5, 7, 10 stoli] cursus
 13, 5, 14, *6 iogorum] iugorum
 13, 5, 32, 7 nauachos ex] nauarchos et (hoc errore)
 13, 5, 34, 1 portibus] pertubus (errore)
 13, 6, 10, 7 chartarum] chastarum (errore)
 13, 9, 4, 7 fructibus] fluctibus
 13, 9, 6, 5 plenaria] planaria (errore)
 13, 11, 1, *3 exitiam] exitium
 13, 11, 4, 6 squalida] squaliola V^1 , squaliora V^{2*} (errore)
 13, 11, 5, 1 conque] V^1 , conquesti sunt V^3 (errore)
 14, 1, 1, 8 defenda] V^1 , defendenda V^3 (errore)
 abdito] V^3 , addito V^1
 15, 1, 33, 3 moenium publicorum] V^1 , moenium publicarum V^3 (errore)

Mutationes in textum ab hoc librario inlatas esse apparet nullo exemplo adhibito, sed ex coniectura sola eaque non raro falsa.

Ab eadem manu exarata sunt summaria pleraque scripta in marginibus libri Vaticanani, edita bis, primum ab Haenelio (antiqua summaria codicis Theodosiani. Lipsiae 1834 pp. XVI. 62), deinde a Carolo Manentio in ephemeride *studi Senesi* vol. 3 (1887) p. 259—288, vol. 4 (1887) p. 141—157, vol. 5 (1889) p. 203—311, tractata item ex parte a Paulo Kruegero *Zeitschrift der Savigny-Stiftung, röm. Abth.*, vol. 7 (1886) p. 138. Ad editiones eas recte aestimandas, nam scholia scripta sunt compendiis multis et litteris minutis passim evanidis factis, iussu meo Paulus Meyer accurate descripsit adiecta ad libri noni titulos 1—16 et undecimi titulum 30; priora illa iam sequuntur recognita denuo a bibliothecae Vaticananae scriptore Franchio de' Cavalieri. Scripta sunt a manibus duabus, V^{2*} et V^2 , quas Meyerus diligenter distinxit, longe pleraque a manu V^{2*} , non ita multa ab altera V^2 . Ubi de manu nihil adnotatur, veniunt a V^{2*} . Versuum divisionem indicavi et retinui compendia, sed soluta intra uncus. Incipiunt summaria 9, 1, 3; duae primae leges nulla habent.

- 9, 1, 3 [Femin]as d[icit] n(on) in omnib(us) | [causi]s publicis accusa[n]di ha]b(er)e licentiam, sed tan[tum] in suam suorumq(ue) iniuriam | [vindi]candam. D[icit] et(iam) scolae[tic]os admoneri, ut n(on) te[mer]e mulier(um) causas | suscipiant sexusque simu[rum] . . . as ausilio [*hic finit* V^{2*} : *sequentia add. V^2*] tunc | [en]im pro inscrip(tio)ne | . . . calumniam iura | . . . nuerunt, sicut | . . . sub euntis (*deficiunt litterae quaedam margine laeso*).
 9, 1, 4 Promittit cuntis | habendi licentiam | proclamando, si quis ob[?]pressus in iudicio fuerit, | ut principi denuntiar[e] | ipse de contemptore | sententiam | f(er)at in t(?)a(?)le dicto. *Addit manus recens*: bona excretatio.
 9, 1, 5 id e(st) n(on) sermone . . . | t(ra)nsitorio accusa[re] li]ceat, sed inscrib[ib]i[tione] | sellemniter [*sic*] conscrib[ib]i[t]a.

- 9, 1, 6 *quae scripsit manus V²*, deleta sunt; ex iis quae supra scripsit manus V², haec agnoscuntur*: cae superiori | [s]imilis sub ius|.... rationum | ... ssem ... | ... is accuset.
- 9, 1, 7 (*haec adnotatio pariter atque adscriptae ad l. 9. 10. 17. 18 Meyero visae sunt scriptae esse a V²* potius quam a V²*) [praecip]it reos carcere reclusos int(r)a | [uni]us mensis spatium | [disc]utiendos.
- 9, 1, 8 *deletis iis quae scripsit manus V²*, haec responsit V²*: precipit | nullum ac|cusatio|ne terreri | sine inscrib|(tio)ne.
- 9, 1, 9 (*in litura*) iubet null|lum p(rae)sen|tari [sic] iudicio | sine inscrib|(tio)nis p(ro)ba|(tio)ne.
- 9, 1, 10 (*in litura*) d(icit) ibi cau|sam crimi|nis perqui|rere, ubi | facinus e(st | com)missum.
- 9, 1, 12 hac adserit ac|cusatus [sic] n(on) posse acto|rem accusare n(isi) se | p(ro)bav(er)it innocentem.
- 9, 1, 13 [*deleta plura*] | senatorem | [accusa]tum ap(ud) iudicem | cent.....|iudicis in ani[m]adversione inc....|tus fieri, nisi imp(erator)... | p(rae)f(ect)is intimari[t].
- 9, 1, 14 suspectam | es...serit n(on) | a[ccu]sare n(isi) [§] *codex* | [inse]r(?)ib|(tio) f(?)uerit celebrata.
- 9, 1, 15 quicumque accusa|re temptav(er)it, n(on) p(er) proc(uratorem), sed p(er) se ipsum accuset.
- 9, 1, 16 *deleta scriptura manus V²* sic V²*: similis de|cimae.
- 9, 1, 17 similis tertiae | decimae.
- 9, 1, 18 hic p(rae)cipit ut rei | n(on) macerentur custodia, | sed celerius a(ut) puniendos | a(ut) absolvendos.
- 9, 1, 19 iubet n(on) prius | quemquam fieri re|[um] n(isi) inscrib|(tio)ne cur[re]nte examen p(ro)bauerit.
- 9, 2, 1 senatorem macula n(on) | foedari n(isi) p(ro)ba|(tio)nis viri|b(us) fulciatur.
- 9, 2, 2 iubet nullum damna|ri spectabilium accusa|torum p(er) prov(incias), sed p(ri)nci|pi de eo ref(er)re vel claris|simorum.
- 9, 2, 3 p(rae)cipit nullum retru|di carceri sine (con)vic|(tio)ne | et sine inscrib|(tio)ne. Ea|dem actorem, si n(on) docere | valuerit pena mansurum. | Et(iam) p(rae)cipit p(rae)sente iudice spa|tium XXX dierum accip(er)e | in ordinanda domo sua | ad|vocati defensionem | accipiens. Par utrosq(ue), | id e(st) acto|rem cum reo, cus|todia teneat.
- 9, 2, 4 p(rae)cipit null|um p(rae)sen|tari iudicio | accusatum|, n(isi) de quo iu|dex p(rae)-cep(er)it.
- 9, 2, 5 defensor civitatis v(el) cura|tor v(el) magistratus reos in | custodiam n(on) mittunt, sed ac|ta (con)fecta sub p(ro)secu|(tio)ne cer|ta cum accusatore iudi|ci demandare.
- 9, 2, 6 similis tertiae. | H(vel) sic p(rae)cipit, ut si q(u)i accusa|tus iuss...one i[uss]ione iudicis ad | iudicium deducitur ausilio | curialium sub (*pro* sub *eadem manus emendavit* §) (con)fessio|ne p(er)acta XXX dierum | inducias acceptas | sub diligenti custodia | mandari. Adicit et(iam), ut, | si velint, hanc humanita|tem oblatam suscip(er)e | (con)sequantur, minus ut | una cum accusatore | mandentur.
- 9, 3, 1 (*lectio parum certa*) [In] q(?)u(?)a(?)cumqu[e] | sua pulsatu(?)s(?) a(?)...|us accu-sa|(tio)ni(?)b(?)us) | statim a(ut) puniri [de]||bet a(ut) relaxari. | D(icit) accu-satorem [ab]sentem non macta(?)|[ri] | reos a(?) c(?)u(?)s(?)todi|bus) ... |, sed laxio-rib(us) vinc[u]lis fidelit(er) custodir[i] | usq(ue) ad tempus expectatum cogni|(tio)n[is].
- 9, 3, 2 nullum sine de|[li]cto carceri detru|den[du]m, n(isi) de quo manifes|[ta](tio) facta fuerit et rursus | q(ui?) custoditus fuerit | [i]t(er)um in publico p(rae)sente-tur, | ut conmemora|(tio) p(er)pet(r)ati | criminis in conspectu om[ni]um fiat.
- 9, 3, 3 *evanuit praeter vocabulum* [iu]risdic|(tio).
- 9, 3, 4 iubet accusatum [nemi]|nem custodiae mancip[a]|ri, nisi actor fuerit (*cod. corr. fe[c]e-*ric) ins|crib|(tio)nem. Similis XVIII tituli primi. *Addit manus V²*: no(ta) ap(ud) vicarium ins|crip|(tio)nem agi.
- 9, 3, 5 d(icit) commen|tariensem | curam hab(er)e | p(er)sonarum, ut, si | elapsus fuerunt | de carcere, eun|dem reum pe|na multari. Q(uod) si fugerit (com)|mentariensis, ipsius adiutor | subrogetur. *Addit manus recens*: de co(m)mentari|ensi.

- 9, 3, 6 similis XVIII pri|mi tituli. Et(iam) hoc inse|rit, ut commentarien|sis et nomina p(er)sonarum | et crimina int(r)a XXX dies | dinumeret.
- 9, 3, 7 iubet | iudices, ut do|minicorum | diem reos dis|cutiat, ne eis | humanitas | denegetur. Et(iam) eos sub cus|todia lauare (*ex* lauari) | iubet. *Addit manus recens:* omni die do|minica reos car|cere educendos.
- 9, 6, 2 *manu V²:* (con)traria sup(er)iori t(itulo).
- 9, 7, 2 iubet nullam accusa|re mulierem n(i)s(i) (con)sanguineus suus, id e(st) frater vel | pat(er). Et d(icit) n(on) solum (con)iugem ulcisci in ux(ore), sed et(iam) suspici|one damnare.
- 9, 7, 3 hic de So|domitis | loquitur.
- 9, 7, 4 commemorat, ut, | dum adulterii causas | perquiruntur, si domi fue|rit, familia omnis q(ue)s(tio)nari, sive dum unus de | (con)iugibus alio a(ut) pararit | a(ut) dederit venenum.
- 9, 7, 5 p(ro)iubet Iudeum Cristia|n(am) coniugem accipere.
- 9, 7, 6 simile t(er)tia de So|domitis *Addit m. rec.:* Sodomitae flammis | tradantur.
- 9, 7, 7 p(rae)cipit in accusa(tio)ne cri|minis excep(tio)nem dotis | abe(ss)e, sed discuti diligen|ter et cognita veritate | momentum mulier do|tis accipiet accusa(tio)ne viri (con)fusa.
- 9, 7, 8 si qui verbi g(r)atia a(ut) | ... uxore frat(r)is adul|t(er)io fuerit accusatus | .. erint (*ex* .. erit) invicem e(ss)e p(ro)xi|... e defuncto fratre in | nubtias coierint, tam-q(uam) | ortensi (*sic; requiritur* confessi) severissime puni|endos.
- 9, 7, 9 quicumque accusatus adulterio forum | mariti vitav(er)it, n(on) elu|det, sed ibi, ubi e(st) accusa|tus, auditur.
- 9, 9, 1 p(rae)cipit, ut mulier inge|nua seu nobilis, quae | se servis coniunxerunt, | legibus puniendas, nec | eosdem dici lib(er)os, quos | genuerunt, quibus turpi|tudo mat(er)na vel pat(er)na dedecoris vulnus in|flixit. (com)memorat, ut, si uterq(ue) mortui fuerint, sint | flii a culpa lib(er)i et liceat | eis in successione pa|rentum ad heredita|tem venire. Hoc ante | stius (= *istius*) legis sanc(tio)nem; | p(ost con)stitu(tio)nem iubet occi|di.
- 9, 10, 1 quicumq(ue) docetur | in iudicio violentiam | fecisse, n(on) p(ro)voca(tio)ne | aliqua se lib(er)ari confi|dat, sed capitali sententia | puniatur.
- 9, 10, 2 si qui fines alie|nos ing(r)edi (*corr. ex* ingressi) cupiens | vim fecerit d(omi)no possi-denti, | capitali sententia percella|tur.
- 9, 10, 3 iubet nullam (*ex* nullum) posidenti vio|lentiam inrogari, sed (con)|ventionem iudi-ciaria ut(?)i(?), ita tamen, ut, si p(ro)bave|rit suam e(ss)e rem, unus | ex ipsis possi-deat, sin au|tem, actor poen(am) q(uam) reo | opponebat excipiat; | q(uod) si poses-sorem vi deiec|tus e(ss)e cognita, repa|ra(tio)n(is) ausilium accipiat.
- 9, 10, 4 (*cod. V*) admonet, ut si qui | servorum violentiam | possidenti fecerint, | poena e(ss)e multandos, | si inscio d(omi)no; q(uod) si p(rae)sente | d(omi)no vi metuq(ue) (com)-pulsus, | d(omi)n(u)s infamiae macu|lla | polluat, servis in | metalla damnatis. | Ipsum vero iudicem | pari f(er)iri sententia, qui | p(ro)batum ap(ud) se facinus | conibi-(tio)ne i(n)terposita ulcisci desierit.
- 9, 12, 2 *ad verba* nam requirere in huiusmodi facto volumus *manu V²:* alibi nec et e(st) (con)t(ra)ria sup(er)iori.
- 9, 14, 1 hic de mulierib(us) loquitur, quae parvu|los infantes occi|dunt vel de viris.
- 9, 14, 2 hic ordinat, ut q(u)ic(um)|q(ue) rep(er)tus fuerit p(er) noc|tem lat(r)o in ag(r)o alieno, | ab ag(r)i d(omi)no i(n)terficiatur, si|ve obsidionem faciens | anteq(uam) p(er) lat(r)onem p(er)imatur.
- 9, 14, 3 *m. rec. (eadem atque de qua diximus ad 9, 7, 6):* eadem censura voluntate(m) et effectu(m) sceleris puniri debere. p(rae)cipit, ut hi, sive inlus|t(r)es sive sp(ectabiles) seu clarissimi | qui cum barbaris (*ex* qui barbaros) vel mili|tibus communicant | in inuocentum p(er)di(tio)ne (con)silium, capitali f(er)i|ri sententia, filios ab he|reditate mares ex|pelli, filiabus de bonis | mat(er)nis falcidiam tantum accip(er)e et q(u)i | nuntiau(er)it (con)silium in | ante p(er)fec(tio)ne(m) sceleris | et honore donari et | munere, qui vero tar|dius,

tantum merea|tur absolvi. Simili m(od)o | de eorum (com)plicibus | placet. *Addit*
V²: sim(ilis) infra t(itulo) XXVI ad legem Iuliam | de ambitu § (= *constitutio*) I.

- 9, 15, 1 *a manu rec.*: parricidas insui | culleo mandat.
9, 16, 1 ordinat i(n) aruspices | p(ro)ib(er)i et si q(u)i c(um) eis societa|tem faciunt, p(ro)-
scribitis | in insulam deportari.
9, 16, 2 similis sup(er)iori, sed | hic addit dicens vel q(u)i eis | ministraverit, sed hoc in|risive
d(icit), ut templa (con)ducta | publica secundum ritum | p(r)istinum sacrificare.
9, 16, 3 duo hic capita p(ro)posuit, | ne a(ut) 4 (= contra) hominum salutem | aliquid
moliantur a(ut) cas|tas religione ingenua homi|num mentes ad adulterii | p(?)o(?)l(?)
l(?)u(tio)nem invitas adducant.
9, 16, 4 similis sup(er)iori, sed | hic addidit (*corr. ex* additit) omnem pa|ganorum sacerdotii
ritum.
9, 16, 5 similis sup(er)iori. hoc ad|dit de his qui necromanti|am faciunt.
9, 16, 6 hic ad senatum vel his | qui honore potiti s(unt) loqui|tur, ut si q(u)i eorum n(on)
tantum|m(od)o magus, sed mago amicus | de re pub(lica) negans sibimet | ipsi
p(er)di(tio)nis artem securus | abscedat. Q(uod) si cognitus fue|rit, p(ro)scribitis
omnib(us) bonis | suis cruciamentis ap|tatus aeculeo suspensus | pena m(?)ulcetur.
9, 16, 7 in hac p(rae)|cipit nocturna | sacrificia p(ro)hib(er)i. Similis super|iori.
9, 16, 8 hic de m[alef]icis [ni ... cis *codex deficientibus inter m et c litteris tribus*] p(rae)-
cipit | a quo(?)gmin ... [*fortasse a quoque minime*] | (con)suleri.
9, 16, 9 hoc iubet aruspi|cin(am) in p(er)di(tio)ne humana n(on) | fieri. Similis e(st) tertiae.
9, 16, 10 admonet, ut, si qui male|ficus repertus sive infra (*sic*) | urbem sive ext(r)a urbem
or|dini senatorio infensus urba|nae p(rae)fecturae p(rae)sentatus (*corr. vid. praesen-*
tat(ur)us vel praesentatur) | severum de eo fiat examen.
9, 16, 11 ordinavit, ut q(ui)cum|q(ue) audierit viderit ma|leficum, publicet plane. | Iterum
admonetur, si quis | et(?) ... licorum visum a(ut) au|ditum celaverit, ulti|imum
vitae suplicium non evadat.
9, 16, 12 hoc addidit, ut ante cecum | geniu(m) (*sic*) repertos mate|maticos (*ex -cus*) a(ut)
suos incendant | p(er)di(tio)nis codices a(ut) episcopo t(r)a|dant, si cupiunt vivere.
Q(uod) si | (con)tempserint, pulsati n(on) solum de urbe, verum de | omnibus civi-
tatibus ... p ... deporta(tio)nis man|cipentur exilio.

Scholiorum ad l. 11 tit. 30 adscriptorum, quae item descripta accepi a Meyero, sequitur
varia lectio exemplaris eius collati cum Manentiano. Apparet inde editorem Italum non
solum longe diligentius operam difficilem perfecisse quam fecit Haenelius, sed etiam in
summa re editione eius recte uti posse qui in studia haec inquirunt; errores enim ab eo
commissi non multi sunt et raro graves.

- 11, 30, 3, 3 *ed. Manentianae* debeat] debere *Meyer*.
11, 30, 6, 2 ei *om. Meyer*.
4 appellatio] appellationem (*sic Meyer cum Haenelio*).
11, 30, 8, 2 intra] infra *Meyer*.
11, 30, 10, 2 mensium] menses *Meyer*.
2 concedi] con ... *Meyer*.
5 statim] non adest: *Meyer*.
11, 30, 11 possunt] p *Meyer*.
certa] causerum *Meyer*.
11, 30, 13, 2 eas *om. Meyer*.
11, 30, 14 debitorem] debitores *Meyer*.
11, 30, 15, 4 unocuique extremitati *corr. ex* unicuique pro extremitati *Meyer*.
11, 30, 18 privato] priuatis *ex* privatos *Meyer*.
11, 30, 19, 1 duos] duo *Meyer*.
11, 30, 24, 1 sed ...] sed hoc interest *Meyer*.
11, 30, 34, 1 idem] idē (= id est *puto Meyer*).
11, 30, 41 adpellandum ad pf urb *corr. ex* adpellatum *Meyer*.

- 11, 30, 47, 3 eos *om. Meyer.*
 11, 30, 49, 1 praecepit quam] praecipit quod *Meyer.*
 2 quam] quod *Meyer.*
 11, 30, 50, 1 mulctari] multari *Meyer.*
 11, 30, 51, 1 necessaria causa] *corr. ex* necessariam causam *Meyer.*
 11, 30, 52, 1 non] *nri Meyer.*
 11, 30, 62, 3 appellatio *om. Meyer.*
 11, 30, 63, 5 intra *om. (sic) Meyer.*
 11, 30, 64, 1 ab infirmitate] a(ut) infirmitate *Meyer.*
 11, 30, 65, 3 intra menses duos] in menses duo *Meyer.*
 11, 30, 66, 2 transationem] transactionem *Meyer.*
 3 annum] *ex binnum Meyer.*
 11, 30, 67, 2 ut praefecti] ū (= uel) praefecti *Meyer.*
 11, 30, 68, 1 praecepit] praecipit *Meyer.*

Scholia haec (demptis iis quae proficiscuntur a *V*² infra seorsum tractata) in forma litterarum non magnopere recedunt ab iis quibus textus exaratus est. Notae cum alienae sint a constitutionum textu, in his abundant (composuit ea Manentius in fine editionis tabula II), sunt autem praeter legitimas, ut *pū, cū* hic quoque usitatas vulgares aetatis labentis, ut *p = per*, *p = pro*, *p̄ = prae*, *ā = aut*, *ū* modo = *vel* modo = *ut*, *o = com*, *tio* una contignatione repraesentatum, *ēē = esse*, *ss = supra scriptus* et sic deinceps. — Orthographia eadem est quam exhibet codicis textus, nisi quod uno loco 9, 2, 6 in scholiis male legitur *induciae*, cum praeterea librarii hi *e* et *t* recte distinguant. — Omnino ad eandem officinam redire videntur tam liber ipse quam scholia haec, scilicet ut litteratura in illo sit legitima librorum legum, in his eius aetatis vulgaris. — Ipsorum scholiorum quae sit sermonis infantia et rerum ignorantia, ex specimine supra proposito abunde intellegitur. Casus et numeri et modi et genera vocabulorum scriptori quodammodo pro nihilo sunt, solocicismi tot fere quot sunt verba. Subieci exempla pauca ex multis

infra *pro* intra 11, 30, 1 et *passim*

infurcari = *strangulari* 10, 10, 2

extediare 10, 10, 15

delare = *deferre* 10, 10, 4: iubet nullum occulte res innocentum
 nec publice nec absconse delare.

Sententiae omnes sunt perturbatae et confusae, adeoque *passim* non perscriptae, ut supra 9, 16, 2 et 9, 16, 4 et 10, 1, 4: *similis primae, ut neque privatus fiscum neque fiscus a privato vexari* et haec 10, 3, 6: *compescit rei p(ublicae) palatinos hisdem prediis esse conductores, id est ut neque per se neque per interpositam personam*. Vitiosa quamquam ex parte ad librarium redeunt (monstra vocabulorum, qualia adsunt 9, 7, 8 et 9, 16, 12, erroresque, qualis est 12, 1, 46 *cacerdotio* [sic; punctum addidit manus eadem] pro *sacerdotio* de autographo auctoris quominus cogitemus vetant), pleraque certe sic dedit ipse auctor. — Ad argumentum scholiorum quod attinet, tamquam fundamentum habent comparisonem constitutionum diversarum et adnotationem similium et contrariarum, talem fere, ut in scholiis *V*² infra tractatis cernitur ad principium libri undecimi. Exempli causa ad 11, 30, 46 adscriptum est: *XLV* [sic] *similis IIII et X, sed hic iubet int(r)a p(ro)v(inciam) int(r)a XX die c(ausa)m cognoscere*; ad 11, 30, 47: *XLVII similis IIII et XXX* [sic, non *XX*]. In *s(upra)s(cripta)* iusserat nullum litigatorum venire, hic addidit, *u(t)*, si *int(r)a annum r(es)ponsum litigator(es) non accep(er)int, deb(er)e int(r)a annum collectis gestis vel omnib(us) documentis ad com(ritatum) venire*. Ad eius generis indicationes accedunt legum summaria inscite facta neque aliena hic illic ab interpolatione; certe 11, 30, 14 (vide adn.) numerum dierum mala fide librarius inseruit. Quomodo constitutiones male mulcarit, demonstrabo adscripto exemplo uno 16, 5, 40.

Summarium:

Textus 16, 5, 40:

Haec adversus Frygas Manicheos Priscyllia-
 nistas proposita est

Manichaeos vel Frygas sive Priscillianistas
 . . . persequimur

Summarium:

Textus 16, 5, 40:

ut eos repertos tanquam sacrilegos iudicet,
id est publici criminis reos

volumus esse publicum crimen

bonis eorum proscribitis

quos bonorum etiam publicatione prosequi-
mur

sic tamen, ut illorum parentes successionis
habeant facultatem, patribus fratribus filiis

quae tamen cedere iubemus proximis quibus-
que personis, ita ut ascendentium vel de-
scendentium vel venientium ex latere cog-
natorum usque ad secundum gradum velut
in successionibus ordo servetur

sane si cum ipsis et ipsi non commisceantur
illis nec donare nec donari nec succedere
licere neque contrahendi habere licentiam

si non et ipsi pari conscientia polluuntur
ipsum quoque volumus amoveri ab omni
liberalitate et successione . . . non donandi
. . . non postremo contrahendi cuique . . .
relinquimus facultatem

testamentumque inritum sit

suprema illius scriptura irrita sit sive testa-
mento

gradus iuris dinumeratos (*corr. ex den-*)

hoc quoque casu eadem illa circa gradus
superius comprehendens condicione servata

sic tamen filios succedere, si penitentiam
egerint

nec filios heredes exsistere . . . permittimus,
nisi a paterna pravitate discesserint; de-
lictis enim veniam paenitentibus damus

Servos, si conscii non sunt, extra culpam esse,
si poenituerint [*sic*]

Servos etiam extra noxam esse volumus,
si . . . ad ecclesiam catholicam . . .
transierint

hos dominis praeferendos. Quod si servus
sciente domino et non proibente contraxit,
fisco sociandum

Praeferri (*sic Vat. corrupte*) huiusmodi homi-
num coetus domino sciente nec
prohibente contraxit, patrimonio nostro
societur

actorem vero vel procuratorem plumbum
(*corr. ex plumbo*) debere contundere

actor vel procurator possessionis coercitus
plumbo

idoneum actorem deportatio suscipiat
Iudicem despicientem vel differentem XX
librarum auri feriendum

conductor, si idoneus est, deportabitur
rector provinciae si haec crimina . . . distre-
lerit aut . . . neglexerit, sciat se multa
XX librarum auri feriendum

Defensores singulas (*sic*) officia decem librae
constringant

Defensores . . et principales urbium singu-
larum nec non et officia provincialia de-
cem librarum auri poena constringat

Nihilo minus probabile est scholia haec scripta esse stante aliquatenus re publica Romana. Imperator, qui ita raro appellatur (10, 10, 12, 14), plerumque *princeps* dictus sine dubio Augustus est; dominationis regum Germanorum nusquam vestigium repperi, nam ex eo quod *domus nostra* constitutionum passim appellatur *domus regia* (9, 30, 2 — 12, 1, 114 — 12, 6, 14 — 13, 1, 5. 8. 24 — 16, 5, 52. 54; similiter 12, 6, 16 — 16, 5, 21) nequaquam id recte efficitur. Multis locis videmus auctorem rei publicae Romanae aetatis labentis terminis uti ibi quoque, ubi discedit a constitutionum verbis. Ita nominantur 9, 14, 3 *inlustres, spectabiles, clarissimi*, 9, 2, 2 *spectabiles et clarissimi*; 9, 1, 3, et alibi *scholastici*, item 11, 31, 9, ubi additur *id est patronus causae; reiprivatiani* 10, 1, 2, *privatiani* 10, 1, 8; *magistriani*

16, 8, 10 qui in textu sunt *agentes in rebus*. Contra 10, 3, 6 *rei p(ublicae) palatini* et 10, 10, 7 *palatini rei p(ublicae)* corruptelae sunt derivatae sine dubio ex compendio *com. r. p.* a librario inlatae exemplari parum intellecto. — Utrum in urbe Roma adnotationes factae sint an alicubi in provincia, definiri non potest. Illud Haenelius sibi visus est efficere ex scholiis 12, 1, 4 — 13, 3, 4 — 13, 5, 4, quae propterea suis locis adscripsimus; mihi e contrario probabilius videtur auctorem fuisse provincialem. Nam 'haec urbs' in tertio loco vix Roma est et in primo secundoque explicantur diversae condiciones urbanorum Romanorum et provincialium.

Sed nobis Theodosianum edentibus quae prima quaestio est, num ex scholiis huius ordinis aliquid proficiat ipsarum legum textus, eam negamus. Scilicet scholia haec qui dictavit, non habuit nisi textum eum quem tenemus, non dico ipsum, nam, ut supra dixi, eum scholiastae autographum esse vel eo dictante conscriptum corruptelarum indicia non admittunt, sed textum archetypi proximi similiter mendosum. Argumenta haec sunt.

1. In libro XVI, qui in Vaticano descriptus est ex archetypo mutilo omissis constitutionibus 16, 4, 7 ad 16, 5, 16 (p. XLVI), summariorum auctor titulos et constitutiones numeravit ad numeros per hiatum eum effectos, exempli causa constitutio vere 16, 5, 17 ipsi est tituli quarti constitutio octava et sic deinceps.
2. Constitutio 12, 1, 54 errore librarii Vaticani in transitu a pagina ad paginam cum bis scripta sit, inde adlegationes in summariis ita affectae sunt, ut ea plerumque bis numeretur.
3. Corruptelae codicis Vaticani quatenus perveniunt ad scholia nostra, in iis redeunt omnes. Ita 10, 1, 6 vocabula quaedam male adscripta ex 10, 1, 7 et recte deleta a *V*² similiter adsunt in scholio. Ita 14, 3, 3 ex lectione Vaticani *contrastu* pro *contractu* in scholiis effectum est monstrum vocabuli *stupariis*. Denique ut supra vidimus mutationes paucas, quas manus *V*^{2*} in textum intulit, iusta auctoritate carere, ita nullum locum inveni, qui per scholia ab eadem manu scripta probabiliter expleretur vel emendaretur. Habuit omnino is qui scholia scripsit, exemplar a Vaticano diversum, sed ni fallor ipsum Vaticanum archetypum propositum librariis iis qui textum scripserunt itaque a scholiorum scriptore adhibitum ad ea conscribenda, non adhibuit ad textum emendandum.

Ob eam causam, quod ad Theodosiani textum utilia nulla suppeditant, abstinui a recipiendis scholiis his integris in hanc editionem. Octo priores eius libros nusquam in iis adlegantur neque alia habent propria (nam vix numeranda sunt commata quaedam a constitutionibus aliena, ut 12, 1, 1: *hic etiam, qualiter gesta debeant confici apud municipes* et 12, 1, 4: *peractos spectabiles fieri* et 12, 1, 181: *item curiales et collegiatum revocandos et ut apparitorem index profugum persequatur*) exceptis locis duobus 9, 23, 1 et 9, 35, 2. Prior ita legitur in codice ab Huelseno examinato diligenter:

Summarium:

Textus 9, 23, 1:

Duas res praecipit

ut neque poecunias vendendi c(ausa) in
alienis ab aliquo conflentur prouoe [*sic*]

et ut sit custodia itinerum vel litorum

ut nulli viatori liceat amplius a mille
follibus portare

neque centenales nummos vel maiorinas

quod si qui inventus fuerit confiscatis
rebus eius capite puniatur

quicumque vel conflare pecunias vel ad di-
versa vendendi causa transferre detegitur

litoraue . . . et itineris transitus statuimus
custodiri

nec vero aliquis negotiatorum plus mille
follibus . . . portare debeat

II cuncta . . . mercabuntur praeter pecunias . . .
maiorinas vel centenionales communes . . .

I si quis forsitan nummus praeter eum qui
in usu publico perseverat apud aliquem
mercatores fuerit inventus, fisci dominio

cum omniibus delinquentis facultatibus vindicetur

Altero capite naves iubet pro commercio tantum entecae portare pecunias, aliae vero, quae plus ab entecis hebeant (= evehant), proibeantur. Haec lex a Papiani res(ponsis) descendit.

Veram lectionem *res(ponsis)* primus recte intellexit Fittingius (*Zeitschrift für Rechtsgeschichte* 10 [1872] p. 330; nota \mathbb{Z} = *res* passim ab hoc librario usurpatur). Ad extrema respicit glossa adscripta ad 9,42,7: *enthicis] pecunia ad commercium data* (redit id in scholiis ad 9,23,1, item inter glossas Aynardi cod. Mettensis saec. XI apud Goetzium gloss. vol. 5 p. 619,31). Ipsa ordinatio naves eas, scilicet quae ad praedia maritima pertinerent, aliquando prohibitas esse ab evehendis pecuniis eatenus, ut ad praediorum enthecā solam comparandam id iis liceret, non videtur abhorreere ab institutis Romanorum, quamquam aliunde eam testatam non habemus. Enthecae meminit Papinianus in libro responsorum septimo (Dig. 33,7,2,1): *dotes praediorum, quae Graeco vocabulo ἐνθηκαι appellantur, cum non instructa legantur, legatario non praestantur*.

Alter locus hic est adscriptus 9,35,2 ad verba *debitores vero et quos allectos aut susceptores memorant* et ipse descriptus mihi ab Huelsenio:

debitores allectos: allecti legonte (= λέγονται?) senatores ex populis electi. Antiquis in temporibus duo fuerunt genera senatorum, unum quod ex patriciis descendit et alterum quod ex populis eligebatur.

V² V² qui nobis appellatur librarius utitur litteris, quae Schoellio visae sunt esse hominis Graeci, diversis a litteratura codicis ipsius scholiorumque marginalium eorum, de quibus modo diximus, sic:

V¹ et V²*: δ Ϝ ζ μ Ν Ϝ Ϝ

V²: δ Ϝ ζ μ Ν vel Ϝ R S (raro Ϝ)

Huelsenus Schoellii iudicium confirmat addens in litteris praesertim *g* et *n* duas scripturas evidenter differre et speciem prae se ferre V² litteraturae antiquioris, vere duas manus esse hominum aequalium. Solmsensis liber, quem infra videbimus ex Vaticano descriptum esse saec. IX/X, uno certe loco 9,1,5,*1 cum V² consentit, quamquam alibi eas emendationes neglexit. Veniunt ab emendatore hoc ea quae sequuntur.

1. Per libros quattuor IX. X. XI. XII duobus locis 9,12,2,*1 et 11,29,1,2 ipsa scholia adlegant lectionem diversam, scilicet illo loco cum sit in Vaticano *nam*, in Taurinensi et breviario *nec*, hic adnotatur a V²: *alibi nec*, hoc cum in V sit *debes*, adscribunt *alibi non debes*. Praeterea passim reperiuntur emendationes ab hac manu profectae sine dubio sumptae ex exemplari pleniore et meliore (9,1,5,*1 — 9,38,4,3/4 — 9,42,2,2 — 9,42,9,*8 — 9,42,20,2 — 10,3,2,3 — 10,8,4,1/2 — 10,9,1,2/3 — 10,10,28,5 — 10,10,30,16/7 — 10,19,11,3 — 11,5,4,1/2 — 11,14,1,11 — 11,26,1,3 — 11,29,6,4/5 — 12,1,5,4 — 12,1,10,4 — 12,1,38,7 — 12,1,38,*2 — 12,1,116,3[?] — 12,1,155,2 — 12,1,183,3[?]). Non desunt tamen in iisdem libris loci ab hac manu male mutati:

9,38,6,*2 *gemere]* temere V¹, timere V²

11,36,1,8 *qui]* V¹ *N al.*, quae V² *O al.*

11,36,19,2 *sancimus]* V¹ *Iust.*, *sancimus* ut V²

12,1,19,6/7 *curialibus uinculis]* V¹ *brev.*, *curialibus* ut uinculis V²

12,1,36,3 *cum ... pactione]* V¹ *Iust.*, *sub ... pactione* V²

12,1,133,2 *singularum]* V¹, *singularum* V²

12,1,147,4 *homines]* *homines* V¹, *eminens* V².

2. In libri XII parte posteriore itemque in libris XIII. XIII. XV. XVI quamquam eadem manus item comparet (13,1,6,6 — 13,1,12,2 — 13,3,1,2 — 13,4,2,3/4 — 13,4,3,7 — 13,4,4,11 — 13,5,2,4 *errans* — 13,5,6,*1 — 13,11,4,2 — 14,1,2,2 — 16,2,40,5), mutationes hae omnes cum etiam sine exemplo fieri potuerint, probabile est exemplum, quo emendator usus est, in libro XII defecisse.

3. Ab eodem emendatore videntur proficisci tam numeratio quaternionum Graecis litteris per octo libros omnes pergens quam numeri rubricis adiecti cum per totum codicem in margine superiore tum in textu per l. XIII. XIII. XV; quod deficit in XVI, ostendit, ut supra (p. XLVI) adnotavimus, scriptori copiam non fuisse libri XVI integri. Item quod adscribitur 9, 45, 4 p. 521 ubi incipiunt Graeca το προσταγμα et notae adiectae ad 10, 10, 12 — 10, 12, 2 Ψ (= $\omega\rho\alpha\iota\omicron\nu$) et 10, 8, 5 fin. ΨN ΨN (= $\omega\rho\alpha\iota\omicron\nu$ notabile?) ab hac manu crediderim profecta esse.

4. Scholia emendator V^2 adiecit ad libri XI titulos XXVIII priores, qui nulla habent a primo scriptore adscripta; praeterea hic illic scholiis prioribus quaedam interposuit. Ea tempore posteriora esse scholiis iis, de quibus antea diximus, inde intellegitur, quod quibusdam locis (9, 1, 3 — 10, 10, 34 — 11, 30, 14) quae V^2 scripsit continent scripta a V^{2*} . Idem inde confirmatur, quod 9, 1, 5 lectio V^1 *patia* male correctae a V^{2*} in *patientia* deinde recte emendatur in *spatia* a V^2 . Haec ex parte certe proficisci ex eodem exemplari, a quo veniunt emendationes verae ad libros priores adscriptae, inde intellegitur, quod auctor eorum certe adhibuit Theodosianum integrum, nam duobus locis (ad 11, 14, 1 et 11, 29, 1) laudavit eius librum primum, tertio (ad 12, 16, 1) librum quartum; item copia ei fuit novellarum Theodosianarum (ad 11, 30, 42). Quam ob rem utile visum est componere hoc loco si non omnia, certe pleraque ab hac manu profecta; collectis a Manentio vol. 5 p. 346 nos alia addidimus nobiscum communicata ab Huelsenio et Meyero, praetermissis iis quae supra (p. XLVII seq.) edidimus cum specimine scholiorum anteriorum.

- 9, 19, 1 N de tabellione
 9, 42, 8 N bensem [= *bessem*] octo uncias esse
 10, 10, 34 ut omnis pars a competitore vindicet (*quae praecedunt cubicularios . . .*
generaliter iussit scripta sunt a manu V^{2}*)
 11, 1, 29 N | sim eodem lib t V g I
 11, 1, 37 N de speciali beneficio, utrum generalitati derogetur
 11, 5, 1 si aliquid amplius fuerit | exactum, futurae indic(tio)ni prodesse: habet hoc |
 lib sim t I g XXVIII
 11, 7, 1 sim lib. XII t I g CXVII | sim hoc corpore et | t g XXI, t VII sequenti g I
 11, 7, 2 sim lib. XII g CLXXXI (*sic; intellegitur* 12, 1, 186)
 11, 7, 3 N de debitore n(on) mit(tendo in custodiam: | sim g VII
 11, 7, 4 sim t VIII g II
 11, 7, 7 N de debitore pig(n)erando
 11, 7, 19 N de poena | plus exigen(tium
 11, 12, 3 sim hoc lib t XIII
 11, 14, 1 sim lib I t ////
 11, 16, 14 N de excusa(tio)ne | eorum, q(u)i in pala(tio) | militant
 11, 16, 15 N quae sint sor(dida munera u(el) | qui excusent(ur)
 11, 26, 2 sim lib XII t VI g XXVI
 11, 29, 1 sim lib I t XXIII g I
ad verba nostram debes consulere maiestatem] alibi | n(on) debes
 11, 29, 2 N sim t [se]quenti g V
 11, 30, 5 superiori t sim | g II
 11, 30, 13 *ad verba* cui nostram vicem commisimus] N de vice sacra
 11, 30, 14 *ad verba* intra dies complendis sollemnitatibus praestitutos] id est int(r)a
 XX dies
 11, 30, 40 *ad verba* vel vocem . . . provocationis] N sola vo(ce) appellari
 11, 30, 42 *ad adnotationem m. 2**: superfluum app(ellationem) iudicum suscip(er)e *addit*
haec: no(ta) quod dicit 'ne reliquum ne(gotium audiret' quasi dat | intellegi
 p(ost) iam coeptum | negotium p(os)se appella(ri), quod novella Valentiniani |
 dicit . . . t(tulo) de fori p(rae)scrip(tio)ne a(ut) i(nter)locu(tio)ne appellari |

potest. *Intellegi vidit Haenelius novellam Theodosii titulo 7 de amota militibus fori praescriptione const. 4, 8.*

- 11, 80, 66 ñ (*plura non sunt scripta*)
 11, 34, 2 *ad verba vicariorum sententiae*] ñ de sententia | vicarii
 12, 1, 10 *ad verba curiae suae*] ñ | de curiali | militante
 12, 1, 26 *ad verba ex perfectissimis honorariis*] ñ de filiis | doctor'
 12, 1, 31 *ad verba necdum inpleto quinquennio*] ñ | (con)t(r)a supra | § XXII
 12, 16, 1 *multae lec(tio)nes ad hunc | titulum p(er)tinentes ia|cent lib III tit. de vecti-
 galibus et commissis*
 13, 1, 18 Ñ de fenera|toribus
 13, 5, 12 fin. nota ubi debeat mulier (con)veniri.

Vrec. Manu saec. IX vel X scripta litteris subrubris in libris VIII et X solis obvia rei-
 cienda sunt omnia utpote profecta ex coniectura plerumque male facta:

- 9, 1, 8, 2 criminali] criminalis *Vrec.*
 9, 17, 6, 6 tibi] sibi *Vrec.*
 9, 40, 16, 4 synoditas] cynobitas *Vrec.*
 9, 40, 18, 1 noxa] *V¹ brev.*, noxia *Vrec.*
 9, 43, 1, 2 papiniani] papiriani *Vrec.*
 9, 45, 4 p. 524, 2 episcoporum] episcopum *Vrec.*
 10, 1, 10, 2 esse] sese *Vrec. Iust.*
 10, 1, 14, 5 pecuniae] *Vrec.*, percuriae *V¹*, percuriae *V²*.

Argumenta quoque aliaque hic illic adscripsit eadem manus:

- 9, 3, 5 de commentariensi
 9, 18, 1 de plagariis
 9, 19, 6 extra civitatem sepeliantur corpora (*repetuntur in margine*)
 9, 21, 4 paracaractas falsos monetarios
 9, 24, 1 gravissimum iudicium de raptu
 9, 40, 13 damnatorum poenam in dies XXX differri praecipitur (*similia ibidem habent
 scholia*)

Plura eius generis composuit Manentius l. c. p. 366 ad locos 9, 3, 7 — 9, 7, 6 — 9, 15, 1 —
 9, 17, 2 — 9, 35, 3 — 9, 45, 3 — 10, 1, 11 — 10, 1, 17, quae repetere supervacaneum visum
 est. — Denique eadem manus vocabula quaedam rariora in margine repetit, ut 10, 1, 17
hyrenarcho et optione.

Corrector postremus saec. XVI Tilius est opinor, usus plerumque minio, raro (ut
 12, 1, 164) atramento. Is quae correxit, redeunt fere in editione neque a nobis nisi per
 exceptionem afferuntur ex codice.

Contulerunt codicem post primum editorem Tilium, qui eum accurate expressit, et
 ipse Haenelius et iussu eius Theodorus Heysius, deinde iussu academiae nostrae Rudolphus
 Schoell (l. VIII—XV) et Paulus Krueger (l. XVI). Ego libri IX adhibui exemplum photo-
 graphicum; praeterea huius editionis plagulas ad ipsum codicem recognovit supra laudatus
 Franchius de' Cavalieri. Editio huius codicis etiam orthographiam et compendia accurate
 repraesentat aut in textu aut in apparatu. In difficilibus quaestionibus, quas scholiorum
 lectio et indicatio proponebat, sagaci consilio adiuvit me amicus Huelsen.

De codice Vaticano quae exposuimus ut comprehendamus, scripserunt eum librarii
 duo, emendarunt et scholia adscripserunt duo sive iidem sive alii *V^{2*}* et *V²* aetate omnes
 ni fallor eadem. Emendator *V^{2*}* ut tempore alterum antecedit, ita re inferior est, nam
 eius emendationes aut facillimae sunt aut falsae et factae omnino sine exemplo; scholia
 autem ab eo profecta quamquam uno loco adlegant Papiniani responsa, praeterea tota
 sumpta sunt ex ipsis constitutionibus pessime mulcatis. Contra emendator secundus *V²*
 ad libros priores usus exemplo diverso aliquoties textum recte emendat. Scholia quoque
 ea certe, quae adscripsit et alibi et praesertim ad libri undecimi titulos triginta primos,
 quorum margines adnotator prior nescio quam ob causam vacuos reliquit, meliora sunt
 et talia fere, qualia in archetypo (fortasse utrique adnotatori communi) videntur adfuisse.

In scholiis his melioribus, etsi et ipsa nihil habent nisi brevia argumenta et remissiones ad alias constitutiones sive similes sive contrarias, aliquoties laudantur Theodosiani libri primus et quartus et novellae ad Theodosianum adiunctae, cum adnotator prior non laudet nisi libros eos, quos continet volumen ipsum. Quam ob rem a posteriore emendatore profecta scholia supra exhibui, eorum quae prior dedit specimen tantummodo.

Solmsianus liber saec. IX/X, custoditus hodie apud comites Solms-Baruth in castello Klitschdorf prope oppidum Bunzlau (videtur in bibliothecam eam venisse cum libris parochi vici Gross-Walditz prope Loewenberg Davidis Gabrielis Seidel emptis a. 1794 a comite Iohanne Christiano Solms) continet f. 3—20 excerptas ex Theodosiani libris octo posterioribus constitutiones has:

- 9, 1, 1. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10 — 2, 3 — 3, 3. 4 — 5, 1 — 6, 1 — 7, 2 — 10, 1 — 11, 1 — 12, 1 — 13, 1 — 14, 1 — 15, 1 (exsecta ex parte) — 16, 1 (item) — 19, 1 (? item) (deficiunt folia aliquot)
10, 14, 1. (inde a 2 ne donatum) — 18, 1 — 21, 1
11, 11, 1 — 26, 1 — 27, 1 — 30, 10. 17. 33. 34 — 36, 1 — 38, 1 — 39, 1
12, 3, 1 — 16, 1
13, 3, 1 — 11, 1
15, 8, 1. 2 — 9, 1 — 11, 1 — 12, 1
16, 2, 31. 34. 38. 47.
14 (post librum 16), 4, 1 — 5, 1 — 12, 1 — 15, 1. 5 — 17, 1. 2 — 20, 1

Inscriptione et subscriptione liber caret; rubricae solent adesse. — Singulis constitutionibus inscriptiones praemittuntur passim brevitate; subscriptiones absunt. — Orthographia paucissimis mutatis (ut permutantur *c t* litterae ante *i*) ad optima aetatis archetypum fideliter expressa est. Praeterea quae volumen contineat (praecedat Isidori l. V, sequuntur leges Salicae aliaeque Germanicae) exposuerunt Max Conrat (*Zeitschrift der Savigny-Stiftung, röm. Abth.* vol. 9 a. 1888 p. 389—392) et Carolus Lehmann (MG. leg. tom. V, 1 a. 1888 p. 13). Contulimus Zeumer et ego. — Excerpta haec mihi constat proficisci ex ipso codice Vaticano. Eum enim ita sequuntur, ut ubi ab eo discedunt, id quod raro evenit, errent repetantque quae in illo inveniuntur corrupta (15, 8, 2, 14 *poena pancipentur* pro *poenae mancipentur* cet.) adeoque omissa 15, 8, 1 *habent fasculatam nisi aut hii qui ecclesias* etc. inde explicantur, quod quae desunt in Vaticano versum unum implent a descriptore praetermissum. Hoc unum adnotatione dignum est aliquoties, sicut supra (p. LIV) vidimus, Solmsianum consentire cum lectione codicis emendata (*V*²), quamquam plerumque sequitur primitivam:

- 9, 1, 1, 7 causa et] *V*², causae *V*¹ *S*
9, 1, 3, 1 cum ius] *V*², cum (om. ius) *V*¹ *S*
9, 1, 8, 2 criminalis] *V m. saec. IX*, criminali *V*¹ *S*
11, 38 rubr. qui bis] *V*², quibus *V*¹ *S*
13, 11, 1 exitium] *V*^{2*}, exitium *V*¹, exitum *S*

Quapropter codicis lectiones paucis exceptis, quae facerent ad archetypi emendationem diiudicandam, omnes suppressi.

Halberstadiensis gymnasii bibliotheca quae servat Theodosiani folia duo ter scripta (egit de iis diligentissime Schum *Zeitschrift der Savigny-Stiftung, röm. Abth.* vol. 9 a. 1888 p. 365—375 adiecto scripturae specimine) inventa sunt a glutinatore adhibita ad formandum codicem n. 22 saec. XIV. — Continet prius locum 12, 1, 179, *3 *societate* usque ad 182, 2 *[uni]versis functionibus [per ordinem propriae]*, posterius 14, 3, 22, 3 *victus perpetuis* ad 14, 4, 2, 13 *in specie distra.* — Pagina habet versus 28 litterarum c. 32—40. — Erasae scripturae prioris passim hiantis apographum plenum perficere non potuit Schumius et in locis indicatis ea tantum fida sunt, quae adiecto vocabulo ex Halberstadiensi adferuntur admodum pauca. — De rubrica 14, 4 non constat. — Constitutionibus numeri adscripti fuerunt, in his ante nostram 12, 1, 181 CLXXXII, ut ante eam aliquo loco constitutio una in Vaticano excidisse videatur. — Notabile est Theodosiani scripturam locum cecidisse alteri et ipsi antiquissimae pertinenti ad librum aliquem ignotum, cuius in margine lau-

Solmsianus

Halberstadiensis

dantur Institutiones Iustiniani sic: . . . *di de duobus noceat ex duobus reis promittendi alius in diem . . . obligari potest. Inst. lib. III t. XVI kap. CCCLXXXIII* (= Inst. 3, 16, 2). Capita haec Max. Conrat ad Iulianum pertinere existimat (*Quellen I* p. 58 not. 6) propterea quod alibi institutiones ad capita non adlegentur; sed ea coniectura mihi non probatur. Ipsa res significare videtur codicem scriptum esse in regione aliqua, quae antea usa Theodosiano deinde ius Iustinianum adoptarit. Similiter corpus Romae formatum gromaticum in recensione antiquiore Theodosiana excerpta sola exhibet, in recentiore praeterea Iustiniana.

W Taurinensis bibliothecae publicae folia tria et codicis Vaticani 5766 folia undecim (= Haenel I) partem faciunt codicis collationum Cassiani (opp. 1 p. XXX Petschenig) scripti saec. VIII¹⁾ origine Bobiensis (recensetur in inventario a. 1461 sub n. 44 sic: 'collationum patrum prima pars videlicet collatio VIII: deficiunt prime VI' [immo, ut observat Patetta, 'collationes VIII: deficiunt prime II']). Is magna ex parte exaratus est in membranis deleticiis, fragmentorum iuris civilis Vaticanorum, legis Romanae Burgundionum, denique, ut diximus, Theodosiani. Vaticanorum foliorum variam lectionem diligenter enotatam publici iuris fecit Maius (iuris civ. anteiust. reliquiae. Romae 1823 pp. 23—104), Taurinensium brevem notitiam dedit Peyron una cum notitia codicis Bobiensis alterius, de quo supra p. XXXIX rettulimus. Nos illis utimur diligentissime descriptis a Kruegero; Taurinensia, quae post Peyronum diu latuerunt adeoque credebantur deperdita, nuper accurate edidit Fridericus Patetta (*frammenti Torinesi del Codice Teodosiano* in actis maioribus acad. Taurinensis ser. II tom. 45 a. 1896 p. 128—146 cum epitoma *Bullettino dell'Istituto di diritto Romano* vol. 8 a. 1895 p. 302—304). — Litteratura non est admodum antiqua; a saepe aperta est superne, linea quae *m* repraesentat, item *nt* ligatae adsunt etiam in versibus mediis; *u* post *q* passim cernitur supra versum. — In subscriptionibus consules non raro desunt, etiam frequentius numeri omissi sunt spatiis vacuis relictis. — Paginae, quae non sunt resectae et integrae fere, habent plerumque versus 34 (sed inveniuntur quaedam vv. 32. 33. 35. 36) litterarum c. 54. — Rubricis et constitutionibus numeri passim, sed non constanter adscribuntur. — Supersunt in foliis quattuordecim haec ex libris XIV. XV. XVI.

- 1 (T¹) 14, 3, 5 *idem eas* (p. 774) — 14, 3, 13 *corpori [r]es* . . . (p. 776). In fine rectae Patetta sibi visus est videre notam *ae*.
- 2 (V¹) 14, 4, 3 *pania per singulos* (p. 780) — 14, 4, 6 *praeceptorum* (p. 781). In fine versae Patetta vidit notam III, sed eam negat Franchius haberi posse pro nota quaternionis, cum sit in medio margine inferiore, non in angulo.
- 3 (V²) 14, 6, 5 *impp. Honorius* (p. 784) — 14, 9, 2 *competentes* (p. 787).
- 4 (V³) 14, 15, 4 *que intra* (p. 791) — 14, 17, 2 *praefecti* (p. 793).
- 5 (V⁴) 15, 1, 50 *paulisper* (p. 813) — 15, 2, 3 *summas* (p. 815).
- 6 (V⁵) 15, 5, 3 *fatigent* (p. 819) — 15, 7, 3 *uoluptas* (p. 822, *2).
- 7 (V⁶) 15, 7, 3 *quae uolentium* (p. 822, *2) — 15, 7, 12 *tymelici* (p. 824).
- 8 (T²) 16, 2, 23 *ecclesiasticis* (p. 842) — 16, 2, 29 *nihil* (p. 844).
- 9 (T³) 16, 3, 1 *sequi* (p. 853) — 16, 5, 3 fin. (p. 855).
- 10 (V⁷) 16, 5, 11 *apotactitae* (p. 859) — 16, 5, 16 *sacrario* (p. 861, 3).
- 11 (V⁸) 16, 5, 16 *apfluxisse* (p. 861, 3) — 16, 5, 25 *his est* (p. 863).
- 12 (V⁹) 16, 5, 52 *auri pondo quinque* (p. 872) — 16, 5, 54, 51 *custodiant* (p. 874, *13).
- 13 (V¹⁰) 16, 5, 54 *quod si* (p. 874, *13) — 16, 5, 58 *imaginariae* (p. 876).
- 14 (V¹¹) 16, 6, 4 *praestitisse* (p. 882) — 16, 6, 7 *eos uero* (p. 884).

¹⁾ In codice Vaticano Patetta ait adnotationes complures reperiri scriptas litteris Merovingicis saec. VIII, in his f. 122 prima verba instrumenti Caroli maioris domus, nimirum Martelli.

CAPVT TERTIVM.
EX THEODOSIANO INTEGRO EXCERPTA
PRAETER ALARICIANA.

Composuimus hoc capite quae habemus excerpta ex Theodosiano integro praeter ea quae servavit Epitome Alariciana cum auctariis suis, de quibus capite quinto seorsum agetur.

I. Theodosius II nov. 11 quam tollit constitutionem de tutore a matre pupillo petendo, quam interpretatio addit fuisse in Theodosiani corpore, in eo hodie desideratur, nam ficticiam esse quam ad 3, 18, 2 inserit codex *L* ibidem ostendi. Nos adlegationem illam eodem loco posuimus. — Valentiniani III novellae nominatim ex Theodosiano constitutiones duas adlegant, tit. 31 praef. legem Honorii ad Palladium missam, quae cum in nostris libris desideretur, coniectura locum ei 3, 1, 10 adsignavimus, et tit. 34 praef. legem Arcadii et Honorii, nimirum 16, 11, 1. — Anthemius denique nov. 3 laudat constitutionem Th. 10, 8, 3. — Interpretatio Alariciana citans constitutionem ad nov. Theod. 14 'ex libro octavo' aut intellegit legem 8, 18, 4 non receptam in Breviarium aut deperditam aliam. Eadem ad nov. Theod. 22 adlegat constitutionem 4, 6, 7 et ipsam a Breviario alienam. Praeterea ad Maioriani nov. 7 laudat legem Theodosiano corpori insertam 'de collegiatis', sed in eo titulo 14, 7 ei laudationi constitutio nulla recte respondet. — Praetermitto constitutiones sub solo imperatoris nomine adlegatas in Novellis, ut Theodosianam 4, 14, 1 in Valentiniani Nov. 26, 3 et 34, 13. *Novellae posttheod.*

II. Corporis scriptorum gromaticorum (de cuius origine et ordinatione egi in editionis Lachmannianae vol. 2 p. 143 seq. et in annalibus Rhenanis vol. 96 p. 272 seq.) pars anti-quissima, quae videtur composita esse in urbe Roma saec. V per officiales vicarii urbis, repraesentatur autem libris *AB* Lachmanni, excerpta nulla habet ex Theodosiano et fortasse eum tempore praecedat. Comparent ea apud gromaticos primum in libris *E*(rfurtensi) *P*(alatino) *G*(udianus), cuius formae archetypum ascendere potest item ad saeculum quintum; compositum esse ante Iustinianum inde videtur effici, quod recentiores demum eiusdem formae libri *PG* exhibent excerpta ex Iustiniani digestis. Theodosiana servata in libris *EPG* inscripta 'ex corpore Theodosiani secundo libro titulo de finium regundorum' (ed. Lachm. p. 267—270), quatenus perveniunt plena sunt et emendata neque inferiora iis quae servarunt libri Theodosiani integri. *Gromatici*

III. Byzantios auctores Iustiniano antiquiores vel aequales excerpta ex Theodosiano *Byzantia* vix ulla servavisse supra p. XXXI adnotavi.

IV. Iustinianus codex quas habet constitutiones imperatorias emissas per temporis *Iustiniana* spatia Theodosiano comprehensa, id est inde a Constantino a. 312/3 ad Theodosium II a. 437, Tribonianus cum suis praeter quattuor Constantinianas derivatas ex Hermogeniano¹⁾ omnes sumpsit ex Theodosiano; certe ullam a Iustinianis adsumptam esse aliunde nullo

¹⁾ Eae sunt Constantini et Licinii constitutiones quattuor cod. Iust. 3, 1, 8 — 6, 1, 3 — 7, 16, 41 — 7, 22, 3, quas ex Hermogeniano sumptas esse alibi (in eph. Herma vol. 17 p. 532) ostendi. Contra prudentes Iustiniani neque ea sylloge usi sunt, ex qua qui Vaticana fragmenta composuit Constantinianas leges aliquot traxit, neque Hermogeniani editione aucta, unde Consultationis auctor rescripta quaedam Valentiniani et Valentis attulit.

indicio proditur. Ex his eas, quae non repertae in Theodosiano nostro fuerunt in pleno in libris hodie mutilis quinque prioribus et extremo octavo, in hac editione repetere noluimus, sed admisimus eas in laterculos nostros tam dignitatum quam chronologicum. Constitutiones servatas in utroque corpore passim invicem sese emendant et ut ubi libri in Iustiniano variant Theodosianum testimonium litem dirimere solet, ita, licet rarius, Theodosiani corruptelis Iustiniana lectio aliquoties subvenit. Quapropter ad Theodosianas constitutiones Iustinianae et adlegatee sunt et variae lectionis in apparatu ratio habita, cum delectu tamen. Nam in corpore Iustiniano cum multi loci consulto mutati sint — composuit mutationes eas diligenter E. Grupe (*Zeitschrift der Savigny-Stiftung, röm. Abth.* vol. 14 [1893] p. 224 seq.; vol. 15 [1894] p. 327 seq.) — eas mutationes ex apparatu remotas iuxta textum adscripsimus; sunt enim omnino notabiles et commodum erit utrumque textum plenius quam adhuc factum est simul sub oculis habere. Reliquae autem Iustiniani corporis lectiones variae ibi, ubi Iustiniani libri ita variant, ut pars eorum cum Theodosiano faciat et per hunc ipsum plerumque constet de lectione archetypi Iustiniani, in hanc corporis vetustioris recensionem non admissae sunt nisi ex certis causis per exceptionem. Contra ubi Iustiniana lectio primitiva ita differt a Theodosiana, ut de mutatione consulto facta cogitari nequeat, illam ibi, ubi Theodosiana lectio certo mendosa visa est, in textum recepi; praeterea eam aut in margine posui, id quod ibi fere praetuli, ubi parem cum Theodosiana auctoritatem habere videretur, aut apparatui nostro inserui, id quod in minoribus fere factum est. Subscriptiones in Iustiniano praeter Veronensem librum aut servatae sunt corruptae et mutilae (id quod cadit potissimum in epitomatorum *PL* et in Haliandrinis) aut plane deficiunt itaque Theodosianas in universum melius traditas raro explent vel emendant; quapropter eas Theodosianis apposui delectu habito. Apparatum Iustinianum desumpsi ex egregia editione Kruegeriana vocabulo *Iust.* praeposito, retentis notis iisdem, quarum laterculum propterea tabula nostra subministrat praefationi praemissa.

Leges Germ. V. Leges pleraeque nationum Germanicarum ad Theodosiani recensionem non perveniunt. Quaestiones implicatae et controversae, unde adsciverint antiquiores earum Salica Ribuariorum Alamannorum capita quaedam cum religione Christiana coniuncta, praesertim de manumissione in ecclesia (cf. lex Ribuariorum c. 58) et de nuptiis incestis (cf. lex Alamannorum c. 39), ad ius Romanum pertinent, non ad Theodosii codicem. Lex Baiuvariorum ut uno certe loco (1, 1, 12) constitutionem a. 420 ad verbum reddit, ea est et in Theodosiano tam integro (16, 2, 44) quam breviato et in Iustiniano (1, 3, 19) et ex hoc potius quam ex illo in legem eam translata est (cf. Merkel in praef. MG. LL. III p. 214). Praeterea, ut quae de legibus his dicenda sunt uno loco complectamur, recentiores earum breviarium Alaricianum adhibuerunt, fortasse Langobardicae¹⁾, certo additamenta ad legem Salicam c. 13, ubi quae leguntur de matrimoniis vetitis, veniunt ex interpretatione Alaricianae (Loening *Geschichte des Kirchenrechts* 2, 552). Sed haec similiaque per se memorabilia non faciunt ad constituendum textum ne interpretationis quidem Alaricianae aliunde satis stabilitum. — Idem dicemus de formulis chartisque praesertim Gallicis; habent quaedam sumpta ex constitutionibus in breviarium receptis et magis etiam ex earum interpretationibus (id quod de formulis Turonensibus demonstravit Zeumer MG. formulae 1 p. 130), sed nusquam inde adlata vidi, quae adscendant ad Theodosianum integrum. — Itaque reliquis huius generis documentis praetermissis attendemus ad solas leges Visigothicas antiquiores et Burgundionum et Theodericianam.

Lex Visig. VI. Leges regum Visigothorum Gothis solis destinatae, quae recte ut videtur hodie tribuuntur regi Eurico (466—485: vide supra p. XXXVI), quatenus supersunt habent capita quaedam derivata ex iure Romano, etiam ex Theodosiano (Zeumer *neues Archiv* 23 p. 431 seq.). Ad interpretationem Alaricianam Th. 2, 33, 2 etsi c. 285 prope accedit, tamen non inde videntur proficisci quae ibi leguntur, sed tralatitia esse et eius aevi iuris peritis communia (cf. Zeumer l. c. p. 444). E contrario corpus legum editum a Recessuindo (649—672) destinatum tam Gothis quam Romanis aliqua capita habet aperte profecta ex compendio Theodosiani Alariciano, inter quae eminet caput 5, 5, 9 ad verbum descriptum ex Th. 2, 33, 1

¹⁾ Quaestionem nuper docte tractavit Patetta *archivio giuridico* vol. 47 (1891) p. 8 seq.

adsumpta etiam Aniani interpretatione. Est id inter 'antiqua' corporis Recessuindiani profecta iudice Zeumero ex recensione corporis eius publicata a rege Leovigildo (567—586). Sed eiusmodi excerpta et ipsa rara sunt et certe a Theodosiano integro aliena. Nihilominus corporis Recessuindiani constitutiones, quae quidem aperte pendeant ex Theodosiano, suo quamque loco adlegavi.

VII. Lex Burgundionum Germanica, scilicet *liber constitutionum* regum Burgundionum *Lex Burg.* (adhibui editionem, quam curavit Lud. Rud. de Salis, MG. legg. nat. tom. II pars I) sive lex Gundobada, confecta auctave sub regibus Gundobado († 516) et Sigismundo († 523), praeter dubia quaedam (Th. 2, 30, 1 = Burg. 105; Th. 4, 4, 1 = Burg. 43, 1; Th. 4, 11, 2 = Burg. 40, 2) continet iam in parte vetustiore locos quosdam omnino ad codicem Theodosii respicientes (Th. 3, 8, 2 = Burg. 24, 1, 2; Th. 3, 16, 1 = Burg. 34, 3, 4; Th. 4, 11, 1 = Burg. 40, 1; Th. 9, 24, 1 = Burg. 12, 5). — Altera lex Burgundionum, a Gundobado illo in prioris legis exordio civibus Romanis in Burgundia degentibus promissa (praef. 8: *inter Romanos . . . Romanis legibus praecipimus iudicari, qui formam et expositionem legum conscriptam qualiter iudicent, se noverint accepturos*) et in ordine titulorum Gundobadae aptata pendet ex iisdem libris legum et iuris, quibus usi sunt iuris prudentes ab Alarico adhibiti, scilicet ex codicibus tribus Gregoriano Hermogeniano Theodosiano cum Novellis huic adiunctis, Gai institutionibus, sententiis Pauli, quae volumina per ea tempora Occidentis prudentes peraeque praecipue usurparunt. — Burgundionum reges ut probabile est leges tam Germanis quam Romanis civibus suis condidisse ante editam Alaricianam (a. 506), ita certum eos in iis componendis usos esse Theodosiano integro, quem in lege Romana quomodo adlegent supra p. XII exposui. Adhibitum esse breviarium Alaricianum conditum aut eodem fere tempore aut fortasse posteriore egregie refutavit Haenelius (praef. brev. p. XCIII seq.), nec magis mihi probatur nuperi editoris opinatio (p. 12) tam interpretationem Visigothicam quam Burgundionum legem Romanam derivatas esse ex eodem nescio quo iuris compendio. Hoc solum verum est scholas iuris, quibus utriusque populi prudentes sua debent, easdem fuisse et ita interdum, raro tamen aliquam similitudinem in commentariis illis apparere. Exempli causa capiti legis Gundobadae 24, 1, 2 similitudo aliqua intercedit ut cum textu Th. 3, 8, 2, ita etiam cum interpretatione; item in lege Romana similia habent loci a me adlati de feriis ad Th. 2, 8, 19, de secundis nuptiis ad 8, 13, 4, de accusationibus ad 9, 1, 14. Habent item iuris interpretes Germanici quaedam sibi propria et inter se communia, ut, ubi in constitutione est *actis inserere*, ponunt *gestis allegare* (ad Th. 3, 5, 1), item *consciorum* vocabulum in criminibus pro legitimo usurpant (ad Th. 9, 5, 1). Sed rara haec sunt neque desunt apud eosdem auctores contraria, ut recte observavit Zeumer (*Zeitschrift der Savigny-Stiftung, germ. Abth.* 9, 24 seq.) Falcidiam de parte heredi proximo reservanda abusive usurpari apud solos Burgundiones, nequaquam apud Visigothos. Omnis reprehendendus est nuperus legum Burgundionum editor in commentariis suis interpretationem Alaricianam magis respiciens quam constitutiones ipsas.

VIII. Edicti Theoderici regis Italiae († 526), quod ex codice Pithoeano hodie deperdito post alios edidit Bluhmius (MG. LL. 5 p. 145 seq.), auctor quamquam Theodosianum nusquam adlegat, pleraque inde mutuatus est et passim usus constitutionibus in breviarium non receptis (8, 12, 8 — 9, 27, 2 — 9, 42, 2 — 9, 42, 24 — 9, 45, 1 — 9, 45, 3 — 9, 45, 5 — 10, 10, 4 — 11, 8, 1 — 11, 8, 3 — 11, 30, 22 — 11, 30, 49 — 12, 6, 18 — Iust. 5, 9, 1 — Iust. 6, 1, 4 — Iust. 6, 56, 4). Una cum integro codice etiam epitomen Visigothicam adsumptam esse quamquam temporum rationes fortasse admittunt, parum verisimile est (v. Dahn *Könige der Germanen* 4, 8 seq.; Bluhme l. c. p. 145), quamquam quibusdam locis (2, 13, 1 — 3, 16, 1 — 5, 3, 1 — 9, 24, 1 — 9, 24, 3) interpretatio et edictum ad verbum paene concordant. Ad constitutiones eas, quas constat edicti scriptorem ante oculos habuisse, capita Theodericiana adscripsi, quamquam ad crisin ea vix ullam utilitatem praebent verbis libere redditis et subinde mutatis.

Edict. Theoderici

IX. Maximini dissertatio contra Ambrosium continens narrationem de concilio Aquileiae a. 381 habito et de Ulfila episcopo, quam ex codice Parisino antiquissimo Lat. n. 8907 (= suppl. Lat. 594) primus edidit Georgius Waitz (*über das Leben und die Lehre des Ulfila* Gottingae 1840), nuper expletam et diligentissime recognitam Fridericus Kauffmann (*Texte und Untersuchungen zur altgermanischen Religionsgeschichte* vol. I Strassburg

Maximinus de concil. Aquil.

1899), in loco adiecto ad finem ab antiquissimo interpolatore (cod. f. 349, apud Kauffmannum p. 57, 77 cf. p. XXIV) habet constitutiones duas Th. 16, 4, 2 — 16, 4, 1, quas sumptas esse ex corpore nostro vel inde apparet, quod secunda, quae in Theodosiano bis referatur 16, 1, 4 plena et 16, 4, 1 imperfecta, hic item legitur decurtata.

Corpora eccl.

X. Corpora ecclesiastica cum constitutiones ex breviario Alariciano passim afferant, maxime, ut infra ostendetur, breviarii librum XVI adhibuerint auctum ex Theodosiano integro, constitutiones inde extra breviarii nexum haustas perraro proponunt. Mihi tales non innotuerunt nisi ex una sylloge Quesnelliana (= cod. Paris. 3848 A saec. VIII et alii; Maassen *Quellen* p. 326. 486 seq.), a qua pendet altera Colbertina (= cod. Paris. 1455 saec. X, Maassen *Quellen* p. 326. 536) pendetque item (ut observavit M. Conrat *neues Archiv* 24. 351) Hinemarus Remensis (opp. 1, 336. 337). In illis scilicet post acta concilii Calchedonensis leguntur constitutiones quattuor Th. 16, 1, 2 — 16, 4, 2 — 16, 5, 6 — 16, 5, 62. Sylloge Quesnelliana videtur composita esse ipso saec. V fortasse in Gallia. Contulit ad constitutiones eas libros Parisinos 3848 A et 1455 a me rogatus amicus Girard.

Concil. Hisp.
a. 619

XI. Concilii Hispalensis habiti a. 619 (Mansi vol. 10 p. 557) canon 2, quem attulit Savigny (*Gesch. des röm. Rechts* 2^e p. 278), ita conceptus: *discussio agitata est propter parochiam basilicae . . . quia inter utrasque partes hactenus limitis actio vindicata (v. l. ventilata) est, cuius quamvis vetusta retentio nullum iuris praeiudicium afferret . . . prolatis canonibus synodalia decreta perfecta sunt . . . placuit inter alternas partes inspectionis viros mittendos, ita ut sit in dioecesi possidentis, si tamen basilicam veteribus signis limes praefixus monstraverit ecclesiae, cuius est iusta retentio, aeternum dominium. Quod si et limes legitimus eundem in basilicam non concludet et tamen longi temporis probatur obiecta praescriptio, appellatio repetentis episcopi non valebit, quia illi tricennalis obiectio silentium ponit, hoc enim et saecularium principum edicta praecipunt et praesulum Romanorum decrevit auctoritas, num veniat ex Theodosiano, ambigua quaestio est. Nam saecularium principum edicta cum videantur respicere ad legem Iust. 3, 39, 6 nec facile adaptentur constitutionis eius formae Theodosianae (2, 26, 5), quae praecedunt verba veteribus signis limes petita sunt ex altera Th. 2, 26, 4 neque in Breviarium recepta neque in hacce parte in codicem Iustinianum, nobis servata solummodo in corpore gromaticorum. Quaeritur igitur, utrum saeculo septimo incipiente Hispani Theodosianum plenum usurparint an, quod magis crediderim, haec veniant ex decretis synodalibus et pontificum Romanorum antiquioribus in canone laudatis.*

Cod. Phillippa.
1741

XII. Codex Berolinensis Phillippianus n. 1745 (n. 83 Rose) saec. VII/VIII olim Lugdunensis, qui (cum apographo Paris. 1452) solus syllogen Sirmondianam integram servavit, post eam sub titulo: *lex de Theodosiano sub titulo XXVII de episcopali definitione* duas constitutiones exhibet, quae iam insertae sunt libro I sub eo titulo. Priorem aliunde non habemus, altera, cuius extrema verba in codice desunt hic finiente mutilo, expletur ex codice Iustiniano 1, 4, 8.

Ep. papae
Iohannis VIII

XIII. Epistula, quam papa Iohannes VIII (871—882) dedit ad regem Germanorum Ludovicum II (856—875), edita ex corpore cardinalis Deus dedit IV, 103 (apud Martinucium p. 417) et minus plene (deficiunt quae [] comprehendimus) ex codice Taurinensi E. V. 44 apud Pflugk-Hartung acta pontif. Rom. 2 (1884) p. 34 (notitiam eius debeo Conrato *Quellen* 1 p. 19) haec est.

1. Iohannes episcopus Ludovico imperatori. Inter cetera. [Siquidem Ciceronis [*Tusc. 1, 1, 2*] est illa multis experimentis iam probata sententia, quia sicut posteriores principes rem familiarem sive domesticam melius rexisse probatur et lautius, sic nimirum antiquiores Romani pontifices melioribus gubernaverunt et institutis et legibus.

2. Hinc quod est] antiqua consuetudo legibus adiuvata semper obtinuit, ut magistratus honor ultra annale spatium nulli penitus largiretur (largiatur *Pflugk*), quo completo legalis (legali *Mart.*) successor admittitur et prior index (videlicet *Pflugk*) quinquaginta diebus intra provinciam remorari (rememorari

Zeno Cod. Iust.
1, 49, 1. Iulianus
15, 7 = nov. 8, 9;
88, 1 = nov. 95, 1

'*Mart.*) iubetur, donec si qua distraxerat, possessoribus referantur, si qua vero praedia suo nomini comparaverat vel si 'quas aedes (qua sedi *Mart.*) tempore suae administrationis 'extorserat (extruxerat *Pfl.*), iuri rei publicae (romani pontificis *Mart.*) vindicentur (uendicetur *Mart.*).

3. ['Hinc est, quod usque ad vestrae serenitatis magistratus annui tam 'illi in partibus permanserunt quam istis in partibus apud 'nos hactenus permanere probantur, ut videlicet alternantibus 'per alterna ducibus temporalia augeretur Romani pontificis 'potius quam perenni magistratibus in ius proprium redigatur.]

4. 'et infra:
'Nam cum rerum possessio sive in decennium sive in vicennium sive in tricennium, sicut (ut *Mart.*) legislatores asserunt, 'excludatur vel confirmetur, cerne, piissime [*Christoque devotissime*] imperator, quantum (quanta *Pflugk*) unicuique discriminis inferre valeat tot annorum praescriptio, dum tyrannicis 'ducibus magistratus continuus, [quod a saeculis numquam 'auditum sive lectum reminiscitur] suffragatur.

5. 'praesertim cum in Romanis legibus cautum sit
'ut id tantum de sacra responsione substantiam mutuetur, 'quod legum auxilia prosequuntur (persecuntur *Mart.*).

6. 'et iterum:
'Generale praeceptum beneficio speciali anteferendum est. Th. 1, 1, 4

7. 'et illud:
'Contra ius rescripta non valeant (valent *Mart.*), quocumque 'modo fuerint impetrata: quod enim publica iura praescribunt, hoc (*om. Mart.*) magis sequi iudices debent. Th. 1, 2, 2

8. 'et infra:
'Personalia rescripta, quae cum iure concordant, valeant more 'veterum et negotii, de quo loquitur nostra rescriptio, finis 'latae sententiae (sentiae *Mart.*) terminis censeatur, speciale '(-les *Mart.*) autem si quid (de *ins. Mart.*) legibus ac iuri portet 'importat *Mart.*) iniuriam, abolitum extirpetur (abolutos extirpes *Mart.*).

9. ['Gregorius Ianuario episcopo Calaritano. Imperiali constitutione 'aperte sancitum est, ut ea, quae contra leges fiunt, non 'solum inutilia, sed etiam pro infectis habenda sint.] Gregorius ep. 9, 197 ex Iust. 1, 14, 5

10. 'et beatus Gelasius ait:
'Quis enim aut leges principum aut patrum regulas aut admonitiones modernas dicat (ducat *Mart.*) debere contemni, 'nisi qui impunitum sibi tantum aestimet transire commissum?

11. 'et iterum:
'Semper constitutio generat temerata vindictam.

12. 'Vides ergo, fili carissime, quia quod contra leges usquam (*om. Mart.*) 'agitur (accipitur *Mart.*), per leges dissolvi meretur.

13. ['Item longe inferius:
'Et iuxta quod Felix sanctissimus praedecessor noster ad 'severat, in die iudicii talem a nobis ambobus ecclesiam certum est, qualem a patribus accepimus, exigenda.

14. 'Etiam in hac vita se ad eam pertinere cognoscat, qui non solum 'plenitudo eius noxia conatur inferre, verum etiam qui eidem 'congruentia dissimulat providere, serenissime imperator (non 'solum qui n. i. c. u. et. q. congr. pr. diss. *repetit Mart.*), ad

‘ecclesiam non pertinere cognoscitur, quanto labore nobis
‘studendum est, ut non solum noxia non inferamus, verum
‘etiam ecclesiae dei providere certemus congruentia.]

Hanc epistulam qui dictavit, adhibuerit necesse est ipsum Theodosianum, quamquam de eius per Italiam usu hoc unicum fortasse testimonium est ex saeculo nono. Praeter Theodosiana certa unde reliqua supra relata veniant non definio; tam secundum caput (cuius verba neque cum Zenoniana constitutione concordant neque cum Iustinianis) quam quartum et quintum et octavum possunt indidem proficisci. A Breviario certe epistula non pendet.

*Cod. Montisp.
de salario*

XIV. Locum de salario codex Montispessulanus n. 306 saec. IX inter miscellanea plurima, quae enarrat diligenter Goetzius (gloss. Lat. vol. 3 p. XXIV), f. 308 exhibet. In eo libro sub praescripto: *Salarium est debitae mercedis stipendium, quod ex regali munificentia accipiunt qui diversae professionis aut artis studiis mancipantur: dictum autem salarium eo, quod sicuti salis totius sibi conditionem (?) ita sit totius necessitatis et id supplementum. Hinc in iure Romano scriptum est* leguntur Th. 13, 3, 1 — 13, 4, 1 — 12, 2, 1 — 13, 3, 11, ita ut in primis duabus inter inscriptionem et textum inseratur *lib. XIII leg.*, item in quarta ante inscriptionem *lib. XII leg.* Repperit Haenel (apud Hauboldum opusc. vol. 2 p. XC et ad Th. II. cc.); mihi misit Goetzius descripta a Gundermann.

*Cod. Vat.
reg. 520*

XV. Folium solitarium adservatum inter Danieliana cod. Vat. reg. 520, de quo codice infra dicemus in capite quinto, f. 98^r saec. X continet constitutionem 14, 18, 1 *de mendicantibus non invalidis.*
